

341.6
Д 42

Джураев И.Т.

**ОДИЛ СУДЛОВНИ АМАЛГА
ОШИРИШНИНГ
ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Джураев Ифтихоржон Таджибаевич

**ОДИЛ СУДЛОВНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ
ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ**

Илмий-оммабоп рисола

ТОШКЕНТ – 2017

УДК 341.645(041)(575.1)

Мазкур илмий-оммабоп нашр Тошкент давлат юридик университетининг илмий-услубий кенгаши томонидан (2017 йил 28 январдаги 5-сонли баённома) тавсия қилинган.

Джураев И.Т. Одил судловни амалга оширишнинг халқаро стандартлари. Илмий-оммабоп рисола. – Т.: ТДЮУ, 2017. 56 бет

Тақризчилар:

Д.Сатторов – ю.ф.н. Ўзбекистон Республикаси Солиқ қўмитасининг Солиқ академияси “Юридик фанлар” кафедраси катта ўқитувчи.

Д.Умарханова – ю.ф.н. Тошкент давлат юридик университети Халқаро оммавий ҳуқуқ кафедраси катта ўқитувчиси.

Мазкур илмий-оммабоп нашр одил судловнинг халқаро стандартларига, суд органлари фаолиятининг мустақиллиги, ҳолислиги ва бошқа энг муҳим халқаро ва миллий принциплари, уни амалга ошириш механизмларига бағишланган бўлиб, “Юриспруденция”, “Халқаро ҳуқуқ”, “Халқаро жиноят ҳуқуқи” мутахассисликлари бўйича бакалаврият, магистрантларга ҳамда ушбу мавзуга қизиқувчи кенг аудиторияга мўлжалланган.

КИРИШ

Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак.

Ш.Мирзиёев¹

Инсоният цивилизацияси ўз ривожланиш босқичининг барча даврларида адолатли жамиятнинг энг муҳим институти бўлмиш суд ҳокимияти алоҳида ўринга эга бўлган. Шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини қўлга киритган даврнинг биринчи кунлариданоқ суд-ҳуқуқ соҳасида бир қатор масалаларни ҳал қилиш мақсадида мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.Каримов раҳбарлиги остида босқичма-босқич ислохотларни амалга ошириш долзарблиги эътироф этилиб, бу борада кенг ва изчил сиёсат олиб борилди. И.Каримов таъкидлаганидек: “Қонун устуворлигини таъминлаш, шахс, оила, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатлари муҳофазасини кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, фуқароларни қонунга бўйсунтириш ва ҳурмат руҳида тарбиялаш – бу ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган чинакам демократик, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуришнинг нафақат мақсади, балки унинг воситаси, энг муҳим шарт ҳисобланади”².

Эркин фуқаролик жамиятининг асосий унсурларидан бири ҳисобланган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш масаласи давлатимизнинг асосий диққат эътиборидаги йўналиш ҳисобланади. Шу жумладан, одил судловда шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлаш халқаро стандартларга мувофиқ амалга оширилиши лозимлиги одил судловнинг энг муҳим омилidir.

¹ Ўзбекистон Республикасини 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурининг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. – Т. 2017. – 104 б.

² Каримов И.А. Адолат қонун устуворлигида. Иккинчи қақирқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясидаги маъруза, 2001 йил 29 август // Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б. 29.

Мустақил давлатчилигимиз асосчиси И.Каримов айтганидек: “жиноят процессининг судгача бўлган босқичида фуқароларнинг процессуал ҳуқуқларига риоя этилиши устидан суд назоратини кучайтириш бўйича чоралар амалга оширилди, “Хабеас корпус” каби демократик институтни қўллаш соҳаси кенгайтирилди. Умумий юрисдикция судлари фаолиятининг таркибий тузилиши ва ташкилий асосларини такомиллаштириш, уларнинг кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш, суд идоралари ходимларини ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтириш бўйича амалга оширилган чора-тадбирлар муҳим аҳамият касб этмоқда”¹.

Замонавий халқаро одил судлов амалиёти шундан дарак бермоқдаки, юртимизда сиёсий ва иқтисодий-ижтимоий соҳаларда олиб борилаётган муҳим ислоҳотларни жадаллаштириш ва мустаҳкамлаш йўлида жуда долзарб вазифани ҳал қилиш зарурияти ҳозирги глобал муаммолар вазиятида инсон омилини ҳар томонлама адолат мезоналари асосида ҳимоя қилувчи, дунё ҳамжамияти амалиёти асосида яратилган ва халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига жавоб берадиган одил судлов тизими фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик тизимини ривожлантириш ва такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Мазкур соҳада Ўзбекистоннинг биринчи Президенти, муҳтарам Ислом Каримов бошлаб берган суд-ҳуқуқ ислоҳотларининг тадрижий давоми сифатида 2016 йилнинг 21 октябрида Ўзбекистон Президент лавозимини бажарувчиси Шавкат Мирзиёев томонидан “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. Мазкур фармон суд-ҳуқуқ соҳасини, хусусан, судлар ва суд органлари фаолиятини халқаро стандартлар ва меъёрлар асосида тубдан ислоҳ қилишга қаратилган бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг суд институти, унинг жамияти-миздаги ўрни ва нуфузини янада ошириш, мустаҳкамлашга йўналтирилганлиги эътиборга молик. Шу билан

¹ Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 23 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Инсон ва қонун. 2015 йил 7 декабрь. <http://www.insonvaqonun.uz>

бирга, 2017 йил 7 февралда имзоланган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида белгиланган мақсад ва вазифалар қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини қўллаб-қувватланди.

I БОБ. ОДИЛ СУДЛОВНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ: АСОСИЙ ҚОЙДАЛАР ҲАМДА ХАЛҚАРО ТАЖРИБА

Одил судлов соҳасидаги халқаро стандартларнинг вужудга келиши ва ривожланишида иккала жаҳон урушлари, айниқса иккинчи жаҳон уруши натижалари ва уларнинг айбдорларини жавобгарликка тортиш билан бевосита боғлиқ. Маълумки, Нюрнберг ва Токиода ташкил қилинган трибуналлар¹, ўз ҳуқуқий моҳияти ва мақомига кўра алоҳида жиҳатларга эга институт ҳисобланиб, халқаро ҳуқуқда одил судловни амалга ошириш принципларининг шаклланишига тамал тошини қўйди, десак муболаға бўлмайди.

Одил судловини амалга оширишда инсон ҳуқуқларини таъминлашга давлат алоҳида эътибор қаратиши лозимлиги халқаро умумтан олинган кўп томонлама халқаро шартномаларда бир неча марта таъкидлаб ўтилади, хусусан жиноятчиликни олдини олиш, жиноят одил судлов ва ҳуқуқбузарлар билан муносабатда бўлиш, инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлари ҳимоясини амалга оширувчи давлатлар умумий сиёсатининг муҳим белгилари бўлиб ҳисобланади².

Суд ҳокимиятининг мустақиллиги энг муҳим белги сифатида халқаро қадриятга айланган ва бу жиҳат унинг мустақиллиги давлат томонидан қафолатланиши лозимлиги, қонун даражасида мустаҳкамлаб қўйилиши талаб қилинади. Давлатнинг барча орган ва идоралари суд органларининг мустақиллигини ҳурмат қилишлари ҳамда судлов органи қабул қилган қарорларга сўзсиз бўйсунушлари шартлиги каби омиллар унинг жамиятдаги ўрнини янада мустаҳкамлайди.

Аввало, суд ҳокимияти мустақиллигининг халқаро стандарт-лари тўғрисида тўхталиб ўтадиган бўлсак, бу борадаги мавжуд халқаро

¹ Қаранг: Taylor, Telford, *The Anatomy Of The Nuremberg Trials*, Knopf (New York, 1992) pp. 56-79.; International Military Tribunal for the Far East. *International Organization*, Vol. 3, No. 1 (Feb., 1949), pp. 184-186. Published by: University of Wisconsin Press. Source: www.jstor.org/stable/2703937.

² Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти: инсонийлий мезонлари соҳасидаги мажбуриятлар/ масъул муҳар. проф. А.Х.Саидов. – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 2012. – Б. 2-6.

хукукий нормалар ва уларнинг мазмунига атрофлича назар солиш мақсадга мувофиқ. БМТ Бош Ассамблеясининг 1985 йил 29 ноябрдаги 40/34-сонли резолюцияси асосида қабул қилинган “Жиноят ва ҳокимият суиистемоли қурбонлари учун одил судловнинг асосий принциплари тўғрисида”ги Декларация, 1998 йилнинг 10 июлида Старсбургда қабул қилинган “Судьялар мақоми тўғрисида”ги Европа хартия¹си каби халқаро ҳужжатларда суд органлари фаолиятининг энг муҳим асосий принциплари белгилаб ўтилган.

“Халқаро стандарт” тушунчаси ва унинг пайдо бўлиш жараёнига эътибор қаратадиган бўлсак, бу борада унинг аниқ бир таърифи ҳеч қайси халқаро ёки бошқа турдаги ҳужжат билан қатъий белгиланмаган. “Стандарт” тушунчаси инглиз тилидаги “standard” сўзидан олинган ва у “меъёр, намуна, ўлчам, мезон” деган маъноларни ўзида акс эттиради. Ушбу атамани ҳуқуқ сўзи билан бирга қўллаган ҳолда кўрадиган бўлсак, у “ҳуқуқий стандарт, ҳуқуқий мезон, ўлчов” сингари бошқа махсус атамалар билан уйғунлашиб, соҳавий институтга айланади. Хорижий сўзларнинг ҳозирги замон луғатларида “стандарт” сўзи “бошқа худди шундай объектларни қиёслашда қўлланиладиган бошланғич эталон, намуна, модель” сифатида талқин қилинади².

Халқаро ҳуқуқий ҳужжатларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, “стандартлар” тушунчаси 1990 йилдан бошлаб Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик кенгашининг инсонийлик мезонларига оид бўлган ҳужжатларида қўлланила бошланган³. Бироқ, мазкур тушунча европа ҳуқуқи тизимидаги янги қоидаларни яратиш учун эмас, балки инсоннинг ҳуқуқий мақомига оид мавжуд асосий норма ва принципларни ажратиш ва умумлаштириш учун қўлланилган.

Мазкур тоифадаги ҳужжатларда халқаро-ҳуқуқий тартибга

¹ <http://www.un.org>

² Қаранг: Cappelletti M., Vigoriti V. *Fundamental Guarantees of the Litigants in Civil Procedure: Italy*// ed. by M. Cappelletti and oth., NY.– Oceana Publications, Inc. 1973. P. 514; *Единое правовое пространство Европы и практика конституционного правосудия* : сб. докладов. М. : Институт права и публичной политики, 2007. С. 256.

³ *Введение в вопросы международной защиты прав человека. Под редакцией Райя Хански и Маркку Сукси. Университет «Або Академи». Финляндия. 1997. С. 277.*

солишнинг объекти бўлиб, жиноят одил судлови соҳасида инсоннинг табиий ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига оид бўлган муносабатлар ҳисобланади ва улар халқаро миқёсда максимал даражада мувофиқлаштирилиши лозим ҳисобланади. Ўзбекистон халқаро ҳуқуқнинг тўлақонли субъекти сифатида барча соҳалар каби одил судлов соҳасида инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинлик-ларини ҳар томонлама эътироф этувчи, шу билан бирга уларни таъминловчи халқаро стандартларга ағишмай риоя қилиб келмоқда.

Бевосита одил судловнинг халқаро стандартлари ҳисобланмиш халқаро ҳуқуқий ҳужжатлардан бири бўлган “Судьялар мақоми тўғрисида”ги Европа хартиясига асосан, судьялар мақомини мустаҳкамлаш уларнинг ваколатини, мустақиллигини ҳамда ҳолислигини таъминлаш ва шу билан бирга уларнинг мақомига оид асосий қоидаларни ўзида акс эттирган. Хусусан, номзодларга бўлган талаблардан бири уларнинг юридик таълими ва иш стажи билан боғлиқ бўлиши мумкин бўлиб, талаблар ҳар қандай ҳолда ҳам судьяларнинг жинсий, этник ёки ижтимоий келиб чиқишига, фалсафий, сиёсий ёки диний қарашларига тааллуқли бўлиши мумкин эмаслиги кўрсатиб ўтилган. Судьяларни лавозимга тайинлаш тўғрисидаги қарор ижро ёки қонун чиқарувчи органларнинг мустақил инстанцияси томонидан қабул қилиниши лозим бўлиб, уларни жавобгарликка тортиш чораларини қўллаш фақатгина суд органи ёки бошқа мустақил инстанция судьяларининг камида ярмининг розилиги асосида йўл қўйилиши лозимлиги ҳам ҳозирги кунда халқаро стандартларнинг асосий қоидалари қаторига киради. Бундан ташқари, судьяларни ҳимоя қилувчи судларнинг махсус ташкилотини ташкил қилиш ҳам муҳим қоидалардан бири саналади. Шу билан бирга, судьялар меҳнатига маош тўлаш унинг мустақиллигини таъминлай олиш даражасида бўлиши лозимлиги, уларнинг билими, тажрибасини доимо мустаҳкамлаш ва даражасини сақлаб туриш мақсадида давлат томонидан мунтазам равишда мутахассислик таълим олиш имкониятини яратиб бериш ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, суд ҳокимиятининг

мустақиллигини таъминлашда халқаро ҳуқуқий тизимнинг ўрни ва судьяларнинг одил судловни амалга оширишларидаги мустақиллигини кафолатлаш механизмини шакллантирилишининг қонунийлигини такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга. Бунда миллий-ҳуқуқий тизимда одил судловни амалга оширишни белгиловчи халқаро ҳуқуқий принципларни акс эттириш ва мазкур қоидаларнинг амалга оширилишини таъминлаш механизмини такомиллаштириш талаб қилинади.

Ҳар қайси давлат, ҳар бир жамият ҳаётига алоқадор бирор бир масала йўқки, хоҳ у ижтимоий -иқтисодий, хоҳ сиёсий-ҳуқуқий соҳада бўлсин, халқаро ҳуқуқ билан тартибга солинмаган бўлса. Бугун халқаро ҳуқуқ, унда белгиланган тамойил ва нормалар давлатлар, минтақалар чегараларидан ўтиб, барча давлатларнинг ҳаётимига шу қадар яқин кириб келганки, унинг таъсири ва ролини бир қарашда сезилмайди, баъзан эса бунга унча эътибор берилмайди. Ваҳоланки, халқаро ҳуқуқ қонунчилигига назар ташласак, судья, адвокат, терговчи, журналист ёки шифокор бўладими, барча касб эгаларининг соҳаси бўйича, ҳатто давлат хизматчиси сифатида иш вақтида ва иш вақтидан ташқари нималарга амал қилиши зарурлиги, касб этикаси ҳақида устувор қоидалар акс эттирилганига гувоҳ бўламиз.

Масалан, одил судловга оид халқаро стандартлар халқаро ҳуқуқда “Миранда қоидаси”, “Бангалор принциплари”, “Судьялар мавқеи тўғрисида Европа Хартияси”, “Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро билль”, “Милан қоидалари”, “Ювенал юстиция”, “Каракас декларацияси”, “Пекин қоидалари”, “Ар-Риёд принциплари”, “Бангкок декларацияси”, “Вена декларацияси”, “Инсонийлик мезонлари” деб ўзига хос тарзда номланиб, уларнинг барчаси инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқнинг асосини ташкил этади ва судлар фаолиятида муҳим ўрин тутаяди.

Одил судловини амалга ошириш халқаро стандартлари иштирокчиларининг рухсат этилган ҳаракатларини амалга ошириш чегарасини ва мазкур соҳага жалб этилган шахслар эга бўлиши керак бўлган ҳуқуқларни белгилаб беради, мисол учун Буюк Британия ва

АҚШнинг ҳуқуқ тизими ҳисобланувчи кўп асрлик англо-саксон ҳуқуқий анъанасига асосан қуйидаги инсон ҳуқуқлари қафолатининг процессуал жамланмаси кўрсатилади: “1) суд ҳимоясига бўлган ҳуқуқ; 2) самарали тергов ўтказилишига бўлган ҳуқуқ; 3) суднинг яқин (тезкор) муддатда ўтказилишига бўлган ҳуқуқ; 4) оммавий (очик) судга бўлган ҳуқуқ; 5) холис судга бўлган ҳуқуқ (ҳеч ким ўз ишида судья бўла олмайди); 6) холис суд ҳакамлари (jury trial)га бўлган ҳуқуқ; 7) тортишувли суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқ; 8) айбсизлик презумпцияси; 9) ўз ўзига қарши гувоҳлик бермаслик принципи; 10) айблов бўйича гувоҳ билан судда юзма юз бўлишга бўлган ҳуқуқ; 11) суд муҳокамасида адвокат ёрдамига эга бўла олиш ҳуқуқи; 12) ўз фикрини тўлиқ ва эркин ифода қилиш ҳуқуқи (Right to be Heard); 13) айнан битта жиноят учун икки мартаба жазолашга йўл қўйилмаслик; 14) бевосита суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқ; 15) суд жараёнининг узлуксиз ўтказилишига (суд эътиборнинг жамланганлигини назарда тутувчи) бўлган ҳуқуқ; 16) шикоят қилиш (апелляция) ҳуқуқи”¹.

Замонавий халқаро ҳуқуқнинг одил судловни таъминлашга доир қоидалари тегишли ҳуқуқий тартиботни яратишда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, хусусан халқаро жиноят одил судлови ҳақида тўхталиб ўтадиган бўлсак, мазкур институт халқаро ҳамкорликнинг бошқа йўналишларидан ўзига хос хусусиятлари, белгиларига кўра фарқланади. Мазкур белгилар халқаро жиноят ҳуқуқининг етук олими А.Г.Волеводз томонидан ҳам алоҳида ажратиб кўрсатилган. Улар қуйидаги белгиларда акс этади:

- халқаро жиноят одил судлови фақатгина халқаро одил судлов органлар – судлар томонидан амалга оширилади;

- халқаро жиноят одил судловни амалга оширувчи органлар халқаро ҳамжамият томонидан қўйилган ўзига хос мақсадларга эга бўлади;

¹ Смольянов М.С. Юридическая процедура как гарантия прав человека: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 2011. – С. 8.

- халқаро жиноятга оид судлов судда ишни кўриш ва улар томонидан халқаро жиноят ҳақидаги жиноят ишини ҳал этиш орқали амалга оширилади;

- халқаро жиноятга оид судловни амалга оширишда халқаро жиноят ҳақидаги ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этиш халқаро ҳуқуқнинг муайян манбалари билан ўрнатилган тартибда ва жойда амалга оширилади¹.

Одил судловнинг ушбу соҳадаги тизими ўзининг бир қатор ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туришини юқорида санаб ўтилган белгилардан кўришимиз мумкин бўлиб, бу асосан халқаро жиноятларни кўриб чиқиш ҳуқуқи фақатгина халқаро суд органларига берилганлиги билан характерланади. Баъзида халқаро жиноят таркиби мавжуд бўлган жиноятлар миллий жиноят қонунчилиги билан тартибга солинган прецедентлар ҳам мавжуд бўлиб, бу каби ҳолатлар халқаро ҳуқуқ ва халқаро тартиботнинг мавқеига таъсир этиши билан бирга халқаро муносабатларни ҳам маълум даражада салбийлашувига ҳам олиб келмоқда.

Одил судловни фақатгина махсус халқаро судлов органлар томонидан амал оширилиш жиҳатига эътибор қаратадига бўлсак, дарҳақиқат ушбу судларнинг бир неча хусусиятлари уларни бир биридан фарқлаш имконини беради, хусусан ташкил этилишининг ҳуқуқий асослари, фаолияти, юрисдикцияси ва ташкилий жиҳатлари шулар жумласидандир. Шу билан бирга, фақатгина судьяларигина халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ халқаро жиноятларни суд қилиш ваколатига эга. Халқаро тузилмаларнинг бошқа ҳеч бир органи уларнинг ваколатини ола олмайди.

С.А.Шейферва, В.А.Яблоковлар бўлса, суд ҳокимиятига: “Махсус давлат ва муниципал органлар тизимини ташкил этувчи мустақил очик ҳуқуқий бирлашма” деб баҳо беришади².

Н.А.Колокованинг фикрига кўра, суд ҳокимияти феномени кўйидаги белгиларга эга: “Суд ҳокимияти ҳокимиятни хусусий

¹ Волеводз А.Г. Современная система международной уголовной юстиции: понятие, правовые основы, структура и признаки / А.Г.Волеводз // Международное уголовное правосудие: Современные проблемы / Подред. Г.И.Богуша, Е.Н.Трикоз. – М.: Институт права и публичной политики, 2009. – С. 303-323.

² См.: Шейфер С.А. Понятие судебной власти и ее функции/ С.А. Шейфер, В.А. Яблоков //Проблемы судебно-правовой реформы в России: история и современность. - Самара, 1999. - С.192.

кўринишларидан, давлат ҳокимиятини очик кўриниши шаклларида бири бўлиб, халқ, миллат учун умумалоқа қилиш воситаларидан биридир. Суд ҳокимияти халқ билан ҳокимият ўртасидаги алоқа воситаси бўлиб, суд ҳокимияти халқсиз, миллатсиз мавжуд бўлиши умуман мумкин эмас, суд ҳокимиятини амалга оширувчи субъектнинг буйруғи-халқнинг эрки бўлиб, шу халқга нисбатан чиқарилади, суднинг ҳукми бажарилмаган тақдирда санкция қўллаш билан ифодаланади, ҳуқуқий нормаларга кўра суд ҳукм чиқариш ваколатига эга бўлади, халқ эса уни ҳукмларини бажаришга мажбур бўлиб, бу белгиланган қонунлар билан ифодаланди¹.

Универсал характердаги кўпгина халқаро нормалар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган бўлиб, глобаллашув даврида жиноятчиликка қарши халқаро даражада кураш олиб бориш самарадорлигига халқаро ташкилот доирасида, шунингдек мавжуд халқаро келишувлар асосида эришилиши мумкин. Мазкур масалада Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ўрни ва роли бекиёслиги шу билан изоҳланадики, у халқаро сиёсат ва стратегия ишлаб чиқиш орқали давлатларнинг мазкур соҳадаги фаолиятини самарали мувофиқлаштириб бора олади.

Мана шулар асосида БМТ умумий стандартлар, принциплар, тавсиялар ишлаб чиқади, шунингдек жиноят содир қилишда айбланаётган шахсларни, озодликдан маҳрум қилинган шахсларни ҳимоя қилишга қаратилган халқаро нормаларни шакллантиради. Бошқача айтганда, “Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ташкил этилгандан буён, Уставда ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Билда мустаҳкамланган принципларга асосланган ҳолда жиноят одил судловнинг муҳим масалаларини қамраб олувчи ва унинг халқаро стандартлари мажмуасини ташкил этувчи ҳужжатлар ишлаб чиқилди”².

Ушбу соҳадаги халқаро ҳужжатларни назарий таҳлил қилинса, дастлабки даврларда қабул қилинган ҳужжатларда халқаро

¹ Колоколов Н.А. Судебная власть: о сущем феномене в логосе/ Н.А. Колоколов. - М., 2005.- С.102.

² Ягофаров С.М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство: учебное пособие / под ред. доктора юр. наук, профессора А. П. Гуськовой. – Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2006 – С 23.

ҳамжамият, аввало жиноят-процессуал муносабатларнинг энг нозик ва заиф Ҳимоя соҳасига оид халқаро стандартларни ишлаб чиқишга ҳаракат қилган. Бунда асосий диққат эътибор халқаро стандартлар шахсларнинг узвий ҳуқуқ ва эркинликларини эълон қилишга қаратилган. Мазкур масалалар ўз ҳуқуқий асосини топганидан сўнг навбатдаги вазифа жиноят процесси қатнашчилари алоҳида тоифаларига тааллуқли махсус нормаларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, уларнинг ҳуқуқий мақомини ихтисослаштиришга қаратилмоқда. Масалан, БМТнинг балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судловни амалга оширишга доир минимал стандарт қоидалари мана шундай ҳужжатлар жумласидандир.

Юқорида зикр қилинган фикрларни умумлаштирган ҳолда шуни таъкидлаш мумкинки, одил судловни амалга ошириш соҳасида инсон ҳуқуқларига оид мавжуд халқаро стандартларни акс эттирувчи халқаро ҳужжатлар ҳамда одил судловнинг энг муҳим институти бўлмиш суд ва судьяларнинг мустақиллиги, ҳолислиги, ахлоқий қоидалари каби муҳим омилларни белгилаган халқаро стандартларни ўзида акс эттирувчи халқаро ҳужжатлар каби тоифаларга ажратиш мумкин. Биринчи тоифадаги ҳужжатларга БМТ Низоми, “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси” ва “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида”ги халқаро пакт, Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа конвенцияларини киритиш мумкин.

Кейинги тоифадаги ҳужжатлар рўйхати бироз кенгрок бўлиб, уларнинг асосийлари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Суд органларининг мустақиллигига тааллуқли БМТнинг асосий принциплари (1985 йил);
2. Жиноят ва ҳокимият суистеъмоли қурбонлари учун одил судловнинг асосий принциплари тўғрисида”ги Декларация (1985 йил);
3. Юристар ролига тааллуқли асосий принциплар (1990 йил);
4. Судьяларнинг хулқ-атвори тўғрисидаги Бангалор принциплари (2002 йил);
5. Жиноят одил судлови масалаларида реституциявий одил

судлов дастурини тадбиқ қилиш бўйича асосий принциплар (2002 йил);

6. Суд ҳокимиятининг мустақиллигига тўғрисидаги Пекин Декларацияси (Осиё ва Тинч океани минтақаси давлатлари учун);

7. Жиноят қурбони ва гувоҳи бўлган болалар иштироки билан боғлиқ масалаларга тааллуқли одил судловнинг раҳбарий қоидалари (2005 йил);

8. БМТнинг низолар бўйича Трибунали ва Апелляция Трибунали судьяларнинг хулқ-атвори кодекси (2011 йил);

9. Жиноятчиликни олдини олиш ва жиноят одил судлови масалаларини киритиши тўғрисидаги Доҳа декларацияси (2015 йил) ва б.

Суд органларининг мустақиллигига тааллуқли БМТнинг асосий принципларининг асосий мазмун-моҳиятида суд органларининг мустақиллиги, сўз ва уюшиш эркинлиги, судьяларни квалификацияси билан боғлиқ талаблар, уларни танлов асосида тайинлаш масалалари, уларни мунтазам ўқув-тайёргарликдан ўтказиб бориш, хизмат шартлари ва ваколат муддати, хизмат сири ва иммунитет, жазолаш, лавозимидан четлаштириш ва бўшатиш каби масалаларнинг асосий қоидаларини белгилаб берувчи принципларининг аҳамияти акс этган.

Судьяларнинг хулқ-атвори тўғрисидаги Бангалор принципларида суд органлари ва судьялар фаолиятининг амалга оширилишида мустақиллик, объективлик, ҳаққонийлик, ҳаллоллик, ахлоқий нормаларга риоя қилиш, тенглик, лаёқатлилик ва тиришқоқлик каби принциплар ва уларнинг ўрни ва аҳамияти борасида раҳбарий қоидаларнинг моҳиятига урғу берилган.

Одил судловнинг энг муҳим институти бўлмиш суд ва судьялар ҳамда уларнинг фаолиятини белгилаб берувчи халқаро стандартлар орасида алоҳида аҳамият касб этувчи БМТнинг низолар бўйича Трибунали ва Апелляция Трибунали судьяларнинг хулқ-атвори кодексининг ўзига хос жиҳатлари унинг преамбуласидаёқ намоён бўлиб, хусусан унда БМТ Уставида кафолатланган инсоннинг асосий ҳуқуқларига, инсон шахсининг қадр-қимматига риоя қилиш

мақсадида адолат ва халқаро ҳамкорликни йўлга қўйиш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳеч қандай камситишларсиз рағбатлантириш ва ривожлантиришни мақсад қилганлигини, шу билан бирга, Инсон ҳуқуқлари бутунжаҳон декларациясида белгилаб қўйилган ҳар бир инсон ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш, унга қўйилган жиноий айбнинг қанчалик даражада асосли эканлигини аниқлаши учун тўлиқ тенглик асосида унинг иши ошқора ва адолат талабларига риоя қилинган ҳолда мустақил ва холис суд томонидан кўриб чиқилиши ҳуқуқига эгаллигини, бошқа шу каби муҳим қоидаларни ҳисобга олиб, судьялар риоя қилиши лозим бўлган хулқ-атвор стандартлари ўрнатилди ҳамда мазкур қоидалар судьяларга йўлчи юлдуз бўлиб хизмат қилиши учун кадриятлар ва принциплар ўрнатилган.

Мазкур кодексда санаб ўтилган принциплардан биринчиси судларнинг мустақиллиги принципи бўлиб, у ўзида судьялар ўз вазифа ва фаолиятларини мустақиллик, виждонийлик тизими қоидаларига риоя қилишлари лозимлигини ҳамда ҳар қандай таҳдидлар, таъсирлар, босимлар қаердан келишидан қатъий назар эътибор бермасдан вазифаларини бажаришлари шартлиги белгилаб қўйилган. Иккинчиси холислик принципи бўлиб, мазкур принципга асосан судьялар суд тартибида кўриб чиқаётган масалада кўрқмасдан, холислик ёки олдиндан тарафкашликларсиз ҳаракат қилишлари лозимлиги акс этади. Улар ўз хулқ-атворида Трибуналнинг холислигига умумий ишончни таъминлашлари лозимлиги ҳам мазкур принципнинг асосий омилларидан саналади. Шу билан бирга, мазкур қоидалар сирасига ўзига ўзи раддия бериш, улар қатнашмаслиги ёки тийилиш лозим бўлган хатти-ҳаракатлар ҳам киритилган. Мазкур принциплар билан бирга виждонийлик, ахлоқийлик, шаффофлик, муҳокама жараёнида адолат билан иш юритиш, лаёқатлилиқ ва аниқлик принциплар ҳам ўзининг муҳим ўринга эга. Бунда асосан судьяларнинг ўз мажбуриятларини бажариш вақтида юқори маънавий-ахлоқий сифатларга эга бўлишлари билан бирга Кодексда кўрсатиб ўтилган кадрият ва принципларга мувофиқ ҳамда лойиқ ҳаракат қилишлари лозимлиги

каби қоидаларнинг мустаҳкамланганлини кўриш мумкин.

Бундан ташқари, жиноят ҳуқуқи соҳасида инсон ҳуқуқларига оид ихтисослашган халқаро стандартларни акс эттирувчи халқаро ҳужжатларни ҳам санаб ўтиш лозимки, жумладан:

1. Маҳбуслар билан муносабатда бўлишнинг минимал стандарт қоидалари;

2. БМТнинг қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларга доир минимал стандарт қоидалари (“Токио қоидалари”);

3. Қандай шаклдан бўлишидан қатъий назар қамоққа олиниши ёки ҳукм қилиниши мумкин бўлган барча шахсларнинг ҳимоясига оид принциплар мажмуаси;

4. Маҳбуслар билан муносабатда бўлишга оид минимал стандарт қоидаларни самарали амалга ошириш тартиби;

5. Қийноқларга қарши конвенция (1984 йил);

6. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция (1989 йил);

7. БМТнинг озодликдан маҳрум қилинган вояга етмаганлар ҳимоясига оид қоидалари;

8. БМТнинг балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судловни юритишга доир минимал стандарт қоидалари (Пекин қоидалари);

9. БМТнинг балоғатга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликни олдини олишга қаратилган раҳбарий принциплар (Ар-Риёд принциплари) ва бошқалар.

БМТ Низомининг преамбуласидаёқ инсоннинг асосий ҳуқуқларига, инсон шахсининг қадр-қимматиغا, эркак ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлилигига эришиш ва уларни кафолатлаш жаҳон ҳамжамиятининг асосий мақсадларидан бири эканлиги белгилаб ўтилади. Шу билан бирга, Низомнинг 7-моддаси, 76, 92–96-моддаларида одил судлов ҳамда БМТнинг Халқаро суд органи ҳақидаги қоидаларни ўзида акс эттиради. Шубҳасиз, мазкур қоидалар одил судловнинг халқаро стандартларини шаклланишида ўзининг муҳим ўрнига эга. Универсал характердаги аксарият халқаро нормалар БМТ томонидан қабул қилинади. Глобаллашув даврида жиноятчиликка қарши халқаро даражада кураш олиб бориш

самарадорлигига халқаро ташкилот доирасида, шунингдек мавжуд халқаро келишувлар асосида эришилиши мумкин. Мазкур масалада БМТнинг ўрни ва роли беқиёслиги шу билан изоҳланадики, у халқаро сиёсат ва стратегия ишлаб чиқиш орқали давлатларнинг мазкур соҳадаги фаолиятини самарали мувофиқлаштириб бора олади.

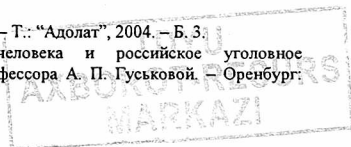
БМТнинг дунёда жиноятчиликка қарши курашни ташкил этиш борасидаги вазифаси Уставининг 1-моддасидан келиб чиқади. Мазкур моддага кўра БМТ: халқаро тинчлик ва хавфсизликни сақлайди, халқларнинг тенг ҳуқуқлилиги ва ўз тақдирини ўзи белгилаши принципини ҳурмат қилиш асосида миллатлар ўртасидаги дўстона муносабатларни ривожлантиради, иқтисодий, ижтимоий, маданий ва гуманитар характердаги халқаро муаммоларни ҳал этишда халқаро ҳамкорликни амалга оширади¹.

Мана шулар асосида БМТ умумий стандартлар, принциплар, тавсиялар ишлаб чиқади, шунингдек жиноят содир қилишда айбланаётган шахсларни, озодликдан маҳрум қилинган шахсларни ҳимоя қилишга қаратилган халқаро нормаларни шакллантиради. Бошқача айтганда, “БМТ ташкил этилгандан буён, Уставда ва Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро Биллда мустаҳкамланган принципларга асосланган ҳолда жиноят одил судловнинг муҳим масалаларини қамраб олувчи ва унинг халқаро стандартлари мажмуасини ташкил этувчи ҳужжатлар ишлаб чиқилди”².

Ўз навбатида, мазкур стандарт ва нормаларнинг ҳуқуқий мақоми турличадир. Негаки, декларациялар, принциплар, раҳбарий кўрсатмалар, қоидалар, ҳаракат дастурлари, намунавий шартномалар ва тавсиялар юридик мажбурий кучга эга эмас. Бундан ташқари, халқаро аҳамиятга эга бўлган, халқаро музокаралар маҳсули бўлган мазкур ҳужжатлар давлатлар учун амалий қўлланма бўлиб хизмат қилади. Уларнинг муҳимлиги кўп сонли давлатлар томонидан тан олинганлиги ва қабул қилинганлиги билан изоҳланади, шу билан

¹ БМТ Устави. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар: тўлиқам. – Т.: “Адолат”, 2004. – Б. 3.

² Ягофаров С.М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство: учебное пособие / под ред. доктора юр. наук, профессора А. П. Гуськовой. – Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2006 – С 23.

бирга улар кўп ҳолларда юридик кучга эга бўлмасада, халқаро ҳамжамият томонидан кенг тан олинган мақсад, амалиёт ва стратегияни ўзида мустаҳкамлаган ҳужжатлар сифатида кўрилади.

БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 217 А (III) резолюцияси билан 1948 йил 10 декабрда эълон қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси моҳиятан, БМТнинг барча халқлар ва давлатлар интилиши лозим бўлган ягона стандартларни ўрнатувчи илк ҳужжатларидан бири ҳисобланади.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида одил судлов соҳасига оид қуйидаги нормаларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- яшаш, эркин бўлиш ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи;
- қийноқлар ва инсон қадр-қимматни камситувчи муомаланинг таъқиқланиши;
- бузилган ҳуқуқларнинг самарали тикланиши;
- асоссиз қамалиши, ушланиши ёки қувғин қилинишнинг таъқиқланиши;
- адолатли, мустақил ва холис судга бўлган ҳуқуқ;
- айбсизлик презумпцияси.

Яна шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, юқорида келтириб ўтилган нормалар миллий қонунчиликда мустаҳкамланган бўлсада, давлатнинг жиноят суд иши юритуви механизмининг барчаси ушбу нормаларга мос келсагина уларнинг самараси кўринади.

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларация мустаҳкамланган юқоридаги ғоялар ва нормалар янада ривожлантирилди. Мазкур ҳужжатнинг эътиборга молик жиҳати шунда намоён бўладики, унда аввал Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида келтириб ўтилган стандартлар янада батафсил ёритиб берилди, шунингдек улрани қўллаш ва назорат қилиш механизмлари ҳам мустаҳкамланди. Бундан ташқари, Халқаро пакт декларациядан фарқли ўларок тавсиявий характерга эга эмас эди, балки ундаги иштирокчи-давлатлар учун мажбурий аҳамият касб этади. Бошқача айтганда, “Моҳиятан принцип-стандартлар ривожининг навбатдаги босқичи бўлган ҳолда, Декларацияда тақлиф этилган жиноят суд жараёнида

қатнашаётган шахсларнинг асосий ҳуқуқлари тузилишидан четга оғишмаган ҳолда, Халқаро пакт улар асосида лозим даражада ҳаракат қилишнинг асосий мезонларини ўрнатувчи, мазкур стандартларнинг самарали бажарилишини таъминлашга ёрдам берувчи ички тизимни яратди”¹.

Масалан, Халқаро пактнинг 9-моддасига эътибор берадиган бўлсак, Декларациядаги ўзбошимчалик билан қамоққа олиш стандарти “Ҳеч ким қонун билан белгаланганидан бошқача асос ва тартибда озодликдан маҳрум этилиши мумкин эмас” деган қоида билан тўлдирилди. Яъни, қачонки қонунда белгиланган тартибга риоя қилинган ҳолдагина озодликдан маҳрум қилиш жазосини тайинлаш қонуний ҳисобланади. Бундан ташқари, қамоққа олинаётган ҳар бир кишига қамоққа олиш вақтида қамалиш сабаблари айтилиши ва дарҳол унга қўйилган айб маълум қилиниши борасида давлат мажбуриятлари мустаҳкамланди, шунингдек, ноқонуний равишда қамалган ёки қамоқда ушлаб турилган ҳар бир киши даъво кучига эга бўлган товон талаб қилиш ҳуқуқига эгалиги мустаҳкамланди.

Юқоридагилардан ташқари, Халқаро пактда, Декларациядан фарқли равишда, жиноят-процессуал муносабат иштирокчиси бўлган айбланувчининг ҳуқуқий мақомига ва албатта таъминла-ниши лозим бўлган қатор қоидалар келтириб ўтилди. Унга кўра жиноятда айбланаётган шахс қуйидаги ҳуқуқларга эга ҳисобланади:

- унга қўйилган айблов характери ва асослари ҳақида у тушунадиган тилда дарҳол ва батафсил хабардор этилиши;
- ўз ҳимоясини тайёрлаш ва ўзи танлаган оқловчи билан мулоқотда бўлиш учун етарлича вақт ва имкониятларга эга бўлиш;
- асоссиз ҳолда тўхтатиб турилмасдан ўз ишининг судда кўриб чиқилиши;
- ўзи қатнашиб суд қилиниши ва ўзининг ўзи ёки танлаб олинган оқловчи воситасида ҳимоя қилиниши, агар оқловчиси бўлмаса, унга эга бўлиш ҳуқуқи борлиги ҳақида хабардор қилиниши; одил суд

¹ Ягофаров С.М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство: учебное пособие / под ред. доктора юр. наук, профессора А. П. Гусковой. – Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2006 – С 27.

манфаатлари талаб этган ҳар қандай ҳолларда унга тайинланган оқловчига эга бўлиш, ушбу оқловчига тўлаш учун етарли маблағи бўлмаган барча ҳолларда унинг учун оқловчини текинга бериш;

- унга қарши кўрсатмалар бераётган гувоҳларни сўроқ қилиш ёки ана шу гувоҳлар сўроқ қилиниши ҳуқуқига эга бўлиш ва унга қарши кўрсатма бераётган гувоҳлар учун мавжуд шартларда унинг ўзи танлаган гувоҳларни терговга чақириш ва сўроқ қилиш ҳуқуқига эга бўлиш;

- агар судда қўлланилаётган тилни у тушунмаса ёки бу тилда гапира олмаса бепул тарзда таржимон кўмагидан фойдаланиш;

- ўзига ўзи қарши маълумотлар беришга ёки ўзини айбдор деб тан олишга мажбур қилинмаслик¹.

Халқаро пактда кузатиладиган янгиликлардан бири, айбланувчиларни фарқлаш масаласига эътибор берилганлигидир. Хусусан, вояга етмаган айбланувчиларга уларни ёшини ҳисобга олувчи қўшимча имкониятлар яратиш ва уларни қайта тарбиялашга кўмаклашиш масаласи таъкидланди².

Мазкур соҳада қабул қилинган халқаро стандартлар нафақат жиноят процесси қатнашчилари ҳуқуқий ҳолати, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларига оид, балки давлатлар жиноят процессуал қонунчилигини ривожлантириш ва мувофиқлаштиришга, уларни мавжуд халқаро стандартларга мослаштириш ва қарама-қаршиликларни бартараф этишга қаратилган.

Мазкур тоифадаги халқаро ҳужжатлар халқаро умумтан олинган инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш билан боғлиқ бўлган одил судловни амалга оширишдаги мавжуд муаммоларга жаҳон ҳамжамияти эътиборини қаратишга йўналтирилган.

Хусусан, БМТ Бош Ассамблеясининг 1971 йил 20 декабрдаги 2858 - (XXVI) сонли “Одил судловни амалга оширишда инсон ҳуқуқлари” резолюцияси³да Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида эълон қилинган инсон ҳуқуқларига оид принциплар,

¹ Фукаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар: тўплам. – Т.: “Адолат”, 2004. – Б. 42.

² Ўша манба. – Б. 42.

³ Резолюция ГА ООН “Права человека при отправлении правосудия” [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/2858\(XXVI\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/2858(XXVI))

жумладан ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ва жазога дучор этилмаслик ҳуқуқи; ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш ва унга қўйилган жиноий айбнинг қанчалик даражада асосли эканлигини аниқлаши учун тўлиқ тенглик асосида унинг иши ошкора ва адолат талабларига риоя қилинган ҳолда мустақил ва холис суд томонидан кўриб чиқилиши ҳуқуқи; жиноят содир этганликда айбланган ҳар бир инсон ҳимоя учун барча имкониятлар таъминланган ҳолда, очиқ суд мажлиси йўли билан унинг айби қонуний тартибда аниқланмагунча айбсиз деб ҳисобланиш ҳуқуқи яна бир бор тасдиқланди.

Роман-герман ҳуқуқ оиласининг типик вакили бўлган Францияда судьялар мақоми ҳозирги кунда 1994 йил қабул қилинган қуйидаги қонунлар: “Магистратура олий кенгаши тўғрисида” ҳамда “Магистратура мақоми тўғрисида”¹ги қонунлар билан тартибга солинади. Мазкур қонунларга асосан барча судьялар Президент томонидан номуайян муддатга тайинланади. Судьяликка номзодларни тасдиқлаш учун Президентга Магистратура олий кенгашининг ёки ўзи кўрсатади, ёки адлия вазирлиги томонидан тақдим этилган номзодлар рўйхатига ўз хулосасини беради. Франция суд тизими – Кассация суди ҳузуридаги суд ва прокуратура аъзолари, биринчи инстанция судлари ва трибуналлари ҳамда марказий маъмуриятнинг хизматчилари ва шу билан бирга, адлия аудиторларидан иборат. Франция суд тизими ўзининг ягоналиги билан бирга иккита асосий категорияга бўлиниши билан характерланади: 1-категория бу суд аъзолари ҳисобланувчи магистратлар, 2-категория прокуратура хизматчилари ҳисобланувчи магистратлар².

Суд иммунитети Франция ЖПКнинг IX қисми (679-688–моддалари)³ билан тартибга солинади. Судьялар томонидан ўз вазифаларини бажариш вақтида жиноий хатти-ҳаракат содир этган тақдирда Республика Прокурори тегишли талаб билан Кассация

¹ Ordonnance N 58-1270 du 22 1958 portant loi organique relative au statut de la magistrature // URL: <http://legi-france.gouv.fr>

² Марченко М.Н., Правовые системы современного мира. Учебное пособие.- М.: ИКД "Зерцало - М", 2001. - с 19.

³ <http://www.crimpravo.ru/codecs/france/2.doc>

судининг жиноят ишлари бўйича палатасига мурожаат қилади. Палата прокурор талабномасини қабул қилган вақтдан бошлаб 8 кунлик муддат ичида ажрим чиқаради ҳамда мазкур ишнинг суриштирув ўтказиши ва суд муҳокамасини олиб бориш мажбурияти юклатилган суд органини кўрсатади. Агарда жиноят суд таъкиби билан боғлиқ ҳолда содир этилган ҳамда бирон бир процессуал нормани бузилишига сабаб бўлган бўлса, мазкур ишни кўриш топширилган суд органининг якуний қарори асосидагина жиноий даъво қўзғатилишига рухсат берилади¹.

Англо-саксон ҳуқуқ оиласининг типик вакили ҳисобланган Буюк Британияда судлар 3 гуруҳга бўлинган: олий суд, соддалаштирилган юрисдикциявий судлар (Summary Jurisdiction Courts) ва алоҳида судлар². Соддалаштирилган юрисдикциявий судлар – бу асосан, магистрат судьялардан ташкил топган. Магистрат судьялари халқ судьялари билан қадимги анаъаналари асосида тенглаштирилган. 1997 йил 19 мартдаги Халқ судьялари тўғрисидаги қонун³га асосан биринчи даражали магистратлар қиролича номидан Лорд-канцлер томонидан мазкур судья тайинланаётган суд жойлашган жойда истиқомат қилувчи, бунқсон обрў-эътиборга эга 27-65 ёшли англиялик фуқаролардан иборат маҳаллий кўмита фикрини инобатга олган ҳолда тайинланади. Тайинланаётган халқ судьялари юридик таълим олган бўлишлари шарт эмас. Уларнинг юридик билимларининг йўқлиги барча даражадаги судларда штат асосида иш олиб борувчи суд клерklarининг мавжудлиги билан ўрни қопланади. Қоида бўйича мазкур суд клерклари юқори даражали юрист ҳисобланади.

70 ёшга кирган магистратлар халқ судьяларининг асосий рўйхатидан истисно қилинишлари белгиланган. Лекин мазкур ёшга кирган шахснинг хоҳиш-иродаси асосида Лорд-канцлер уни кўшимча рўйхатга қўйишга рухсат бериши мумкин⁴. Иккинчи гуруҳ магистратлари Лорд-канцлернинг тақдимномаси асосида қиролича

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Франции 1958 г. / М., "Прогресс", 1967. - с.242-246.

² Р. Уолкер. Английская судебная система. М., 1980. – с.631 // URL: <http://lawlibrary.ru/izdanie18315.html>

³ <http://www.legislation.gov.uk/>

⁴ Правовые системы стран мира. Указ. соч. с. 119-122.

томонидан тайинланади. Номзодлардан улар орттирган обрў-эътибор, касбий маҳорати билан биргаликда юридик маълумот ва камида етти йиллик адвокатлик соҳасидаги меҳнат тажрибаси бўлиши лозимлиги талаб этилади¹.

Одил судловнинг хорижий мамлакатлардаги ўзига хос жиҳатларининг барчасига хос умумий тарафи, авваламбор бу суд ҳокимияти ва судьяларнинг мустақиллигини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий механизмнинг яратилганлигида намоён бўлади. Бундан ташқари, суд органлари одил судловни амалга оширишларида холислик, бетарафлик, лаёқатлилик, одиллик каби энг муҳим принципларга таянишлари талаб қилинади.

Умуман олганда, юқорида биз таҳлил қилган халқаро ҳужжатлар жаҳон мамлакатлари суд-ҳуқуқ ислоҳотлари ривожига катта ҳисса қўшиб, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда суд ва судьяларнинг мустақиллигини таъминлашда муҳим асос бўлиб хизмат қилмоқда.

¹ Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств / Изд. 2-е, доп. и испр. - Изд-во "Зерцало-М", 2002. - с. 80-82 .

II БОБ. ХАЛҚАРО ЖИНОЯТ СУДИ ОДИЛ СУДЛОВНИ АМАЛГА ОШИРУВЧИ ХАЛҚАРО ИНСТИТУТ СИФАТИДА

БМТнинг Халқаро ҳуқуқ комиссияси 1982 йилда БМТ Бош Ассамблеясининг топшириғига биноан Тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноятлар кодекси лойиҳаси устидаги ишини давом эттириб, шундай тўхтамга келдики, агар Халқаро жиноят суди ташкил этилмаса, Тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноятлар кодекси ўз долзарблигини йўқотади ҳамда амалда қўлланила олмайди¹.

Ўтган асрнинг охирида дунёда юз бера бошлаган катта сиёсий ўзгаришлар Халқаро жиноят судини ташкил этиш жараёнининг тезлашувига сабаб бўлди. БМТ Бош Ассамблеяси 44/39-сонли резолюциясида Халқаро ҳуқуқ комиссиясига тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноят содир этган шахслар ишини кўришга ваколатли Халқаро жиноят судини ташкил этиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқишни таклиф этди. БМТ Бош Ассамблеяси ушбу масалага алоҳида эътибор қаратиб, 1990 йил 28 ноябрдаги 45/41- ва 1991 йил 9 декабрдаги 46/54-сонли резолюцияларида Халқаро жиноят кодекси лойиҳасини тайёрлаш бўйича ўз талабини қайта билдирди.

Халқаро ҳуқуқ комиссияси 1991 йилда Тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноятлар кодекси қабул қилингандан сўнг орадан бир йил ўтиб 1992 йили Халқаро жиноят судини яратиш масаласини кўриб чиқди. Бу мақсадда ташкил этилган ишчи гуруҳи масалани атрофлича ўрганиб чиқиб қуйидаги хулосаларга келди:

Биринчидан, Халқаро жиноят судини албатта ташкил этиш лозим;

Иккинчидан, суд якка шахслар билан боғлиқ ишларни кўриб чиқиш юрисдикциясига эга бўлиши лозим;

Учинчидан, суд халқаро шартномаларда кўрсатилган халқаро жиноятлар билангина чегараланмоғи лозим;

¹ Док. ООН А/38/10.П (с)(1).

Тўртинчидан, давлатлар халқаро ҳуқуқнинг асосий субъекти сифатида Тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноятлар кодексига қўшилмасдан туриб кўп томонлама шартнома иштирокчисига айланиш имконига эга бўлиши лозим¹.

БМТ Бош Ассамблеясининг 1997 йил 15 декабрдаги 52/160-резолюциясига биноан Халқаро жиноят судини ташкил этиш бўйича дипломатик конференция 1998 йил 15 июндан 17 июлгача Рим шаҳрида БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги қароргоҳида ўтказилиши келишиб олинди. БМТ Бош Ассамблеяси ўз резолюциясида БМТ Бош котибидан Конференция ишида қатнашиш учун БМТга аъзо барча давлатларни, ихтисослаштирилган муассасалар ва Атом энергияси бўйича халқаро агентлик аъзоларини, БМТ фаолиятида кузатувчи сифатида қатнашаётган ташкилотларнинг вакилларини, бошқа манфаатдор ҳукуматлараро ташкилотларнинг вакилларини ҳамда бошқа халқаро органларни, жумладан собиқ Югославия ва Руанда бўйича халқаро жиноят трибунали вакилларини кузатувчи сифатида таклиф этишни сўраган. 1998 йилнинг 17 июлида Римда Дипломатик конференциянинг мухтор вакиллари БМТ ҳомийлигида “Халқаро жиноят судининг Рим Статути”ни қабул қилдилар. Конференция ишида 160 давлатнинг делегатлари иштирок этди. Статутни қабул қилиш учун 120 та давлат овоз берди, 21 та давлат бетараф қолди ва 7 таси қарши овоз берди. Рим конференциясида суднинг ваколатларини камайтириш тарафдори бўлиб бир қанча давлат вакиллари фаол қатнашдилар. Улар суднинг юрисдикциясига фақат геноцид жиноятини суд қилиш ваколатини қолдиришни ёқлаб чиқдилар. 2017 йил январь ҳолатига кўра Рим Статутини 124 давлат ратификация қилган².

Халқаро жиноят суди миллий юрисдикция судлари тегишли турдаги жиноятларни ўз фуқароларига нисбатан кўриш имконига эга бўлмаган ёки буни истамаётган бўлса, Халқаро жиноят суди ҳаракатга келади. Суднинг юрисдикцияси иштирокчи давлатларнинг ҳудудида содир этилган жиноятларга, шунингдек ушбу давлат

¹ Док. ООН А/45/10. П.106-165.

² The States Parties to the Rome Statute. https://www.icc-cpi.int/en_menus/asp/states

фуқароларига нисбатан тўғридан тўғри тааллуқли бўлади. Лекин суд қуйидаги икки ҳолатда Халқаро жиноят суди тўғрисидаги шартнома иштирокчиси бўлмаган давлатларнинг фуқаролари билан боғлиқ ишларни кўриши мумкин:

- ушбу давлат мазкур ҳолат учун суднинг юрисдикциясини тан олиши лозим;

- Халқаро жиноят суди БМТ Хавфсизлик Кенгаши мурожаатига биноан ҳаракат қилиши мумкин.

Халқаро жиноят суди Статути орқага қайтиш кучига эга эмас, у Халқаро жиноят суди Рим Статутининг расмий кучга кириш санасидан, яъни 2002 йил 1 июлдан сўнг содир этилган жиноят-ларга нисбатан тадбиқ этилади (*ratione temporis* юрисдикцияси).

Нюрнберг ҳарбий Трибунали чиқарган ҳукмларда халқаро жиноятларни давлатлар эмас, балки инсонлар содир этади, деб қайд этиб ўтилган фикрга олимлар Х.Т.Одилқориев ва Б.Э.Очиловлар қуйидагича муносабат билдирганлар: “Бу қонданинг маъноси тушунарли бўлсада, лекин у унчалик тўғри эмас. Халқаро ҳуқуқ давлатлар томонидан ҳам бузилиши мумкин. Масалан, агрессия – бу давлат томонидан амалга ошириладиган жиноятдир. Аммо бу ерда жавобгарликка давлатгина эмас, балки унинг маълум қарорларини қабул қилган давлат раҳбарлари ҳам тортилади. Бунда жавобгарлик турличадир. Давлат халқаро-ҳуқуқий жавобгарликка, жисмоний шахс эса – халқаро жиноий-ҳуқуқий жавобгарликка тортилади”¹. Албатта, давлатлар ҳам муайян халқаро жиноятларни содир этадилар, лекин мана шундай жиноятларнинг содир этилишида мазкур давлатдаги шахслар асосий ҳаракатлантирувчи куч саналишади. Шу боис халқаро жиноятларнинг содир этилишида якка шахсларни жиноий жавобгарликка ториш Халқаро жиноят судининг асосий фаолияти бўлиб ҳисобланади.

Халқаро шартномалар ҳуқуқи жиҳатидан Халқаро жиноят судининг Рим Статути ўз ўзидан ижро этилувчи халқаро-ҳуқуқий ҳужжат бўлиб ҳисобланмайди ва давлатлар томонидан имзоланганиб, ратификация қилиш ҳақида қарор қабул қилинганидан

¹ Одилқориев Х.Т., Очилов Б.Э. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқи. Дарслик. ЖИДУ, 2002. 361-б.

сўнг Халқаро жиноят суди билан ҳамкорлик қилиш мақсадида ўз миллий қонунчилигини мослаштириш, мувофиқлаштириш ишларини амалга ошириши лозим. Бу ўз навбатида миллий қонунчиликда моддий ва процессуал характердаги тегишли нормалар мавжуд бўлиши, мавжудларига эса Статутдан келиб чиққан ҳолда ўзгартиришлар киритишни талаб этади.

Халқаро жиноят процессида шахсларнинг процессуал кафолатлари қайсидир даражада *ad hoc* халқаро жиноят трибуналлари, хусусан Нюренберг Халқаро ҳарбий трибуналидан тортиб Руанда трибунали уставларида, шунингдек Халқаро жиноят суди Статутида ўз аксини топган.

Бунинг тасдиғи сифатида Статутнинг ҳуқуқни қўллаш ва шарҳлаш умум эътироф этилган инсон ҳуқуқларига мос келиши лозим¹ деган қондасини келтириб ўтиш мумкин. Яна шуни эътироф этиш керакки, “бунга қадар мавжуд бўлган муайян хулқ атворга оид стандартлардан фарқли равишда, Рим Статути унда мустаҳкамланган процессуал механизм асосида амалга оширишни кузатиб бориш имконини ҳам беради”².

Статутнинг муқаддимасида Суд фаолиятини ташкил этишнинг муҳим принципларидан бири – тўлдирувчанлик принципи эълон қилинган: “Мазкур Статут асосида таъсис этилган Халқаро жиноят суди миллий жиноят судлов органларини тўлдиради”³. Бунинг мазмуни шундан иборатки, агар давлатларда ўзларининг судлари мавжуд бўлмаса, мавжуд бўлсаю, Халқаро жиноят суди ваколатлари доирасига кирувчи жиноятларга нисбатан ўз функцияларини амалга ошира олмайдиган бўлсалар, Халқаро жиноят суди миллий суд органларини тўлдиради.

Рус ҳуқуқшунос олими И.И.Лукашукнинг фикрича, асосий принциплар давлатлар хатти-ҳаракатининг энг муҳим стандартлари бўлиб, уларнинг бузилиши халқаро-ҳуқуқий бошқарув тизимининг

¹ A/CONF.183/9. Римский Статут Международного уголовного суда. – С. 16.

² Ягофаров С.М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство: учебное пособие / под ред. доктора юр. наук, профессора А.П.Гуськовой. – Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2006 – С. 50.

³ Римский Статут Международного уголовного суда. Действующее международное право. Учебное пособие. – М.: МАМП, 2002. – С. 254.

фаолиятига тажовуз ҳисобланади¹. Юқорида келтирилган фикрларни ю.ф.д. Э.А.Пушминнинг қуйидаги сўзлари билан хулосалаймиз: “Асосий принциплар доимо тарихан шаклланган халқаро-ҳуқуқий нормалар тизимида давлатларнинг хатти-ҳаракатини белгиловчи асосий қоидалар сифатида амалга оширилган, мустаҳкамланган, мақсадга қаратилган норматив-регулятив ҳуқуқий ғоялардир”².

Тўлдирувчанлик принципнинг мазмунини Статутнинг 17-моддаси янада кенгроқ ёритади. Агарда иш давлат томонидан тергов қилинаётган бўлса ёки тергов қилиб бўлинган бўлса ва муайян шахсга нисбатан жиноят иши қўзғатмаслик ҳақида қарор қабул қилинган бўлса ёки мазкур шахс судланиб бўлинган бўлса, иш Халқаро жиноят суди иш юритувига қабул қилинмайди.

Мазкур қоида халқаро стандарт бўлмиш бир жиноят учун икки маротаба судланмаслик ёки жазоланмаслик принципнинг амалий ифодасидир.

Халқаро жиноят суди Статутида у томонидан одил судловни амалга оширишда рия қилиниши лозим бўлган принциплари ўз аксини топган. Унинг 22-моддасида **Nullum crimen sine lege** принципи мустаҳкамланган бўлиб, унинг мазмуни шахснинг қилмиши содир этилиш вақтида Суд юрисдикциясига кирувчи жиноятни ташкил этмаса, жинойи жавобгарликка тортилмаслигида намоён бўлади. Аммо бу ерда шу нарсага алоҳида эътибор қаратиш лозимки, жиноят тушунчаси аниқ қўлланилиши, шарҳланиши лозим, аналогия бўйича қўллашга эса йўл қўйилмайди. Агарда жиноят тушунчаси икки хил маънода келаётган бўлса, суд жараёни олиб борилаётган ёки айбдор деб тан олинган терговдаги шахс фойдасига хизмат қилувчи тушунча қўлланилади. Ушбу принципнинг муҳим жиҳати яна шундаки, у халқаро ҳуқуқ бўйича бирор қилмишни жиноят деб квалификация қилишга таъсир этмайди.

Суд юрисдикциясига кирувчи жиноятлар масаласи Статутнинг 5-моддаси билан тартибга солиниб, унга кўра Суд энг жиддий

¹ Лукашук И.И. Международно-правовое регулирование международных отношений. – М.: Междунар. отношения, 1975. – С. 8-9.

² Пушмин Э.А. О понятии основных принципов современного общего международного права // Сов. ежегодник международного права. 1978. – М.: Наука, 1980. – С. 78.

жиноятлар, яъни халқаро ҳамжамият учун жиддий хавф туғридувчи: геноцид, агрессия, инсониятга қарши жиноятга, ҳарбий жиноятларга нисбатан юрисдикцияга эга ҳисобланади. Бу яна шуни англатадики, Рим статутининг ҳаракат доираси мазкур жиноятлар билангина чекланади. Мазкур принципни Г.А.Русанов қуйидагича тушунтиради: “Халқаро жиноят судининг вазифаларидан бири миллий ҳуқуқ билан тартибга солиб бўлмайдиган муносабатларни тартибга солишдир, яъни халқаро жиноят ҳуқуқига қўллаганда – бу бир неча давлатлардан иборат муносабатлар, шунингдек жавобгар субъект давлат бўлган муносабатлардир”¹.

Мазкур принципда жиноят тушунчаси аналогия бўйича қўллашга йўл қўйилмаслигининг муҳимлиги шундаки, у шахсни асосланмаган ҳолда жавобгарликка тортилишидан ҳимояланишини таъминлайди.

Nulla poena sine lege принципига мувофиқ, суд томонидан айбдор деб тан олинган шахс, фақатгина Халқаро жиноят суди Статути қоидалари бўйича жавобгарликка тортилиши мумкин.

Ratione personae принципи, яъни орқага қайтиш кучининг йўқлиги принципига биноан, шахс Статут кучга киргунга қадар содир этган қилмиши учун жиноий жавобгар бўлмайди. Агарда мазкур иш бўйича якуний қарор қабул қилингунга қадар қонунга ўзгартириш киритилмайдиган бўлса, суд жараёни олиб борилаётган терговдаги ёки айбдор деб тан олинган шахсга энг энгили қайси бири бўладиган бўлса ўша қўлланилади. Рим Статути 2002 йил 1 июлдан кучга кирганлигини инобатга оладиган бўлсак, шахслар юқоридаги санадан сўнг содир этилган жиноятлари учун жавобгар бўладилар.

Жисмоний шахсларнинг индивидуал жавобгарлиги принципи Нюренбергда аниқ ўрнатилган эди. Нюренберг Судининг Халқаро ҳарбий трибунал Устави тинчликка қарши, ҳарбий жиноятлар ёки инсониятга қарши қаратилган жиноятларни содир этган шахсларни жавобгарликка тортиш ва жазо тайинлашни назарда тутди². Трибунал бундай ҳуқуқни бузганлик учун шахсларни жавобгарликка тортиш ва жазолаш учун халқаро жиноят ҳуқуқини тўғридан тўғри

¹ Русанов Г.А. Принципы международного уголовного права //Вопросы судебной реформы: право, экономика, управление. 2009. №4.

² Международное гуманитарное право в документах. – М., 1996. – С. 516.

кўллашни тасдиқлади. Мазкур принцип яна 1991 йилдан бошлаб собиқ Югославия ҳудудида содир этилган халқаро гуманитар ҳуқуқнинг жиддий бузилиши учун жавобгар бўлган шахсларни суд орқали таъқиб қилиш бўйича халқаро жинойт Трибунали Уставида, Руанда ҳудудида содир этилган геноцид ва халқаро гуманитар ҳуқуқнинг жиддий бузилишида жавобгар бўлган шахсларни ва 1994 йилнинг 1 январидан 31 декабригача Руанда фуқаролари томонидан содир этилган геноцид ва бошқа шунга ўхшаш жинойтлар учун суд орқали таъқиб этиш бўйича халқаро жинойт Трибунали Устави якка шахсларнинг халқаро ҳуқуқда содир этган жинойтлари учун жавобгарликка тортилишини тасдиқлади¹. Мазкур принцип худди шунингдек, БМТнинг Халқаро ҳуқуқ комиссияси томонидан 1950 йилда “Нюренберг трибунали уставида тан олинган ва трибунал қарориди ўз ифодасини топган халқаро ҳуқуқ принципларини” қабул қилиш бўйича иккинчи сессияда тан олинган бўлиб, унда шундай дейилади: “Халқаро ҳуқуқга биноан жинойт деб топилган у ёки бу қилмишни содир этган ҳар қандай шахс жавобгарликка тортилади ва унга жазо берилиши лозим”. Ушбу принцип яна 1954 йилги Тинчликка ва инсоният хавфсизлигига қарши жинойтлар кодекси лойиҳаси 1-моддасида ҳам мустаҳкамланган. Шахсларнинг индивидуал жавобгарлигини тасдиқловчи сўнгги ҳужжат бу Халқаро жинойт суди Статутининг 25-моддаси ҳисобланади.

Индивидуал жиноий жавобгарлик принципига биноан Халқаро жинойт суди фақат жисмоний шахсларга нисбатан юрисдикцияга эга. Халқаро жинойтни содир этган шахс Суд юрисдикциясига тегишли бўлиб, индивидуал жавобгар бўлади ва Статутга биноан жазога тортилади.

Халқаро жинойт суди Статути 25-моддаси 3-бандида шахс қандай ҳолатларда Статутга биноан индивидуал жавобгарликка тортилиши кўзда тутилган. Агар шахс ушбу жинойтни индивидуал, бошқа шахс билан биргаликда ёки у орқали содир этган бўлса, иккинчи шахснинг жиноий жавобгарликка тортилишидан қатъий

¹ Международное гуманитарное право в документах. – М., 1996. – С. 536; Международное публичное право. Сборник документов. Т.2. – М., 1998. – С. 102.

назар шахс индивидуал жавобгар бўлади. Бундан шу нарса англанадики, жиноят содир этилишига кўмаклашган, қизиқтирган шахс тегишли шароит мавжуд бўлгандагина жиноий жавобгарликка тортилади. Иштирокчи ўзи англаган ҳолда жиноят содир этган шахсга кўмаклашиши лозим. Бундай ҳолатларда жиноий ҳаракатлар бошқа шахс томонидан бажарилишидан қатъий назар кўмаклашган шахс ўз қилмиши учун жавобгар бўлади. Юқоридагилардан кўришимиз мумкинки, шахсларнинг жиноят содир этилишида иштирок этганлиги учун индивидуал жавобгарлигини назарда тутувчи Рим Статути 25-моддасининг “а” кичик банди Нюренберг трибунали Уставининг 6-моддасига, Геноцид жиноятини олдини олиш ва унинг учун жазо тайинлаш тўғрисидаги конвенциянинг iii-моддаси “е” бандига, Собиқ Югославия бўйича Халқаро жиноят трибунали Уставининг 7-моддаси “Г” бандига, Руанда бўйича Халқаро жиноят трибунали Уставининг 6-моддаси “Г” бандига мос келади. Мазкур принцип яна Нюренберг принципларининг VII принципига ва 1954 йилги Тинчликка ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноятлар кодекси лойиҳаси 2-моддаси 13 iii бандига ҳам мос келади.

Келишув ташкилотчиси ёки иштирокчиси ёхуд мана шундай жиноятни режалаштиришда қатнаша оладиган иштирокчининг жавобгарлигига келадиган бўлсак, жиноят амалда бошқа шахс томонидан бажарилаётган бўлса ҳам улар ўзлари содир қилган жиноятлари учун жавоб беришлари лозим.

Ушбу принцип ҳокимият ваколатига эга бўлган ва ушбу ваколатдан бошқа шахсни жиноят содир этишга мажбурлаётган шахсларга нисбатан қўланилади¹.

Яна шу нарсага алоҳида эътиборни қаратиш лозимки, Халқаро жиноят суди Статути индивидуал жиноий жавобгарликка оид бирон бир қоида давлатларнинг халқаро ҳуқуқ бўйича жавобгарлигига таъсир этмаслигини таъкидлайди.

Мустаснолик принципи. Мазкур принципнинг мазмуни шундан иборатки, Халқаро жиноят суди 18 ёшга тўлмаган шахсларга нисбатан юрисдикцияга эга эмас. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги

¹ Костенко Н.И. Международная уголовная юстиция. Проблемы развития. – М.: РКонсульт, 2002. – С. 72.

конвенцияга биноан 18 ёшга тўлмаган ҳар қандай шахс бола деб ҳисобланади. Бундан шуни англаш мумкинки Ҳақларо жиноят суди болаларга нисбатан ўз юрисдикциясини амалга оширмайди.

Йўл қўйилмаслик принципи шахсларнинг мансабига ҳавола қилмасликни назарда тутати. Яъни, Ҳалқаро жиноят суди Статути мансаб даражаларидан қатъий назар барча шахсларга тенг равишда тадбиқ этилади. Хусусан, давлат ёки ҳукумат бошлиқлари, парламент ёки ҳукумат аъзолари, ҳукуматнинг сайланган вакили ёки мансабдор шахсларни эгаллаб турган мансаб даражалари Ҳалқаро жиноят суди Статутига биноан жиноий жавобгарликдан озод қилмайди, шунингдек ҳукми енгиллаштириш учун асос бўла олмайди. Ҳалқаро ёки миллий ҳуқуқга биноан шахснинг мансаби билан боғлиқ бўлиши мумкин бўлган махсус процессуал нормалар ёки иммунитетлар ҳар қандай ҳолатда ҳам Суднинг мана шундай шахсларга нисбатан ўз юрисдикциясини амалга оширишига тўсқинлик қилмаслиги лозим. Мазкур принцип миллий қонунчиликда мавжуд бўлган қонун олдида барчанинг тенглиги принципининг халқаро миқёсдаги ифодасидир.

Жавобгарлик принципи. Бу принцип командир ва бошқа раҳбарларнинг жавобгарлигини кўзда тутати. Унга кўра, Ҳалқаро жиноят суди Статути бўйича жиноий жавобгарликнинг бошқа асосларига қўшимча равишда Суд юрисдикциясига ҳарбий командир сифатида самарали ҳаракат қилган ҳарбий командир ёки шахс суд юрисдикцияси доирасига кирувчи жинояти учун жиноий жавобгар бўлади. Ҳаракатлар эса куч билан унинг тўлиқ назорати ва раҳбарлиги остида содир этилиши лозим.

Яна шу нарсага эътиборни қаратиш лозимки, командирнинг қўли остидагилар Суд юрисдикциясига кирувчи жиноятларни содир этадиган бўлса ҳамда командир мана шундай ҳаракатларни билган ёки билишини инкор қилган ҳолда ўз қўли остидагиларга нисбатан тегишли бошқарувни амалга оширмаган бўлса, командир ҳам жиноий жавобгарликка тортилади. Жиноятлар раҳбарнинг назорати ва жавобгарлигига тааллуқли бўлсада, раҳбар ўз ваколатлари доирасида уларнинг содир этилишини олдини олиш ёхуд тергов ва

жинойй таъқиб қилишга ваколатли органга топшириш учун зарур чораларни кўрмаган бўлса ҳам командир жиноий жавобгар бўлади.

Муддат ўтишининг қўлланилмаслиги принципи. Халқаро жиноят суди юрисдикциясига кирувчи жиноятларга нисбатан ҳеч қандай муддат қўлланилмайди. Демак шахс халқаро жиноят содир этадиган бўлса, қанча муддат ўтишидан қатъий назар, шахсга нисбатан жиноий жавобгарлик сақланиб қолаверади, агар у жиноий жавобгарликка тортилмаган бўлса. Сўнгги қоидадан шуни англаш керакки, шахс Халқаро жиноят суди юрисдикциясига кирадиган жиноятни содир этганлиги учун миллий суд органлари томонидан жиноий жавобгарликка тортилган ва жазо муддатини ўтаб чиққан бўлиши мумкин.

Статутнинг 36-моддасига мувофиқ Судьялар юксак ахлоқий хислатларга эга, мустақил ва холис шахслар орасидан танлаб олинади. Мазкур қоида, судьяларнинг ўзини тутиши, хулқ-атвори, ўз ишига муносабати шунингдек одил судловни амалга ошириш юзасидан халқаро стандартларни мустақкамлаган 2002 йил 26 ноябрдаги “Судьялар хулқ атворининг Бангалор принциплари тўғрисида”¹ги ҳужжат талабларига тўла мос келади. Бу шуни англатадики, судьялар ўз фаолиятида бирор бир органга, шахсларга боғлиқ ёки қарам бўлмаслиги, муайян иш бўйича ўз қарорини одиллик билан мустақил равишда қабул қилиши лозим.

Трибуналлар, судлар ва судьялар холис бўлиши зарур. Холислик шуни англатадики, трибуналлар, судлар ва судьялар кўриб чиқиладиган ишдан манфаатдор бўлмаслиги, кўриб чиқиладиган иш ҳақида янглиш таассуротга эга бўлмаслиги керак ҳамда томонлардан бирининг манфаатларини кўзлаб иш юритмаслиги зарур. Трибуналлар, судлар ва судьяларнинг холислиги томонлардан бирига нисбатан янглиш таассуротга эга эмаслиги, уларга душманларча муносабатда эмасликлари ёки аксинча ён босиш мавжуд эмаслиги тарзида белгиланиши мумкин.

¹ Бангалорские принципы поведения судей. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangalore_principles.shtml

Холислик шуни англатадики, “трибуналлар, судлар ва судьялар ўзлари кўриб чиқаётган саволлар бўйича фактларга асосланган ҳолда ва қонунга мос қарор қабул қилиши керак, бунда бирон бир кимсадан ёки бирон бир сабабга кўра чекловлар ва ўринсиз таъсирлар кўрсатилишига, рағбатларга, тазйиққа, бевосита ёки билвосита таҳдид ва аралашувларга йўл қўйилмайди”¹.

Айбланувчи ва жараённинг исталган тарафи трибуналлар, судлар ва судьялар холислиги мавжуд бўлмаган ҳолларда ҳар қандай тасдиқловчи далиллар асосида судни нохолислигига эътироз билдириши мумкин.

Холислик тамойили ўз хизмат вазифаларини бажариш пайтида судья одил судловни амалга оширишга имкон бермайдиган ёки ўзининг холислигини обрўсизлантирувчи ҳолатлар аниқлаган тақдирда ўз номзодига эътироз билдириш бўйича тегишли мажбуриятни юзага келтиради. Бундай ҳолларда судья ўз номзодига эътироз билдириш ва судда иштирок этишдан воз кечиш керак.

Халқаро жиноят суди Статути 55-моддаси одил судлов соҳасидаги инсон ҳуқуқларига оид халқаро стандартларни мустаҳкамловчи норма бўлиб ҳисобланади. Мазкур моддада терговни амалга оширишда шахсларнинг қандай ҳуқуқларга эгаллиги назарда тутилади ва қўйидаги ҳуқуқлар ўз аксини топган:

- ўзига қарши гувоҳлик бериш ёки ўз айбини тан олишга мажбур қилинмаслиги лозим;

- муомала ёки жазонинг оғир, ноинсоний, қиёноққа солувчи ёки кадр-қимматни камситувчи турлари, мажбурлаш, босим ёки таҳдиднинг исталган шакллари қўлланилмаслиги керак;

- агарда сўров шахс тушунмайдиган ва у гапирмайдиган тилда олиб борилаётган бўлса, шахс бепул ваколатли таржимонёрдамидан фойдаланишга ҳақли;

- шахс ўзбошимчалик билан қамоққа олинмаслиги зарур, шунингдек Статутда ўрнатилганидан ўзгача тарздаги асослар билан озоликдан маҳрум этилмаслиги керак.

¹ Суд ишини адолатли кўриб чиқишга оид халқаро стандартлар ва Ўзбекистон Республикаси жиноят процесси: Ҳуқуқшунослар учун амалий қўлланма. – Женева, 2011. – Б. 21.

Бундан ташқари, шахс Халқаро жиноят суди юрисдикциясига кирадиган жиноятни содир қилган бўлса ва у Прокурор ёки миллий ҳокимият органлари томонидан сўроқ қилиниши зарур бўладиган бўлса, сўроқ қилиш бошлангунга қадар унга куйидаги ҳуқуқлари мавжудлиги маълум қилинади:

- Халқаро жиноят суди юрисдикциясига кирувчи жиноят содир қилган деб ҳисоблаш учун асослар борлиги ҳақида хабардор қилиниш;

- сукут сақлаш, бунда ушбу ҳуқуқ унинг айбдор ёки айбдор эмаслигини аниқлашда қўлланилмаслиги лозим;

- ўз танловига кўра ҳуқуқий ёрдамдан фойдаланиш;

- адвокат иштирокида сўроқ қилиниш ҳуқуқи.

Статутнинг 66-моддаси одил судлов соҳасидаги инсон ҳуқуқларига оид муҳим принциплардан бири айбсизлик презумпциясини мустаҳкамлайди. Унга кўра, ҳар бир шахс унинг айби қўлланиладиган ҳуқуққа мувофиқ Судда исботланмагунга қадар айбсиз деб ҳисобланади. Айбланувчининг айбини исботлаш Прокурорга юкланади.

Айбланувчи ҳам инсон ҳуқуқларига мувофиқ бир неча ҳуқуқларга эга бўлади. Суд Статути 67-моддасига биноан, айбланувчи Статут қоидалари ҳисобга олган ҳолда унинг иши оммавий эшитилиш ҳуқуқига эга ва куйидаги кафолатлар таъминланиши лозим ҳисобланади. Хусусан,

- унга билдирилган айбнинг асослари ва мазмуни ҳақида айбланувчи тушунадиган ва сўзлайдиган тилда зудлик билан ва батафсил хабардор этилиши;

- ўз ҳимоясини тайёрлаш учун етарлича вақтга эга бўлиш, шунингдек ошкор этилмаслик шартлари асосида ҳимоячи билан эркин суҳбатлашиш;

- оқилона муддатларда суд қилиниш;

- ўз иштирокида суд қилиниш ва ўзини шахсий адвокат орқали ҳимоя қилиш;

- унга қарши ва унинг фойдасига гувоҳлик бераётганларни сўроқ қилиш ёки уларни сўроқ қилиниши сўрашга ҳуқуқи. Айбланувчи

шунингдек ўз ҳимоясини таъминловчи далилларни Статутда йўл қўйилган даражада келтириши мумкин;

- бепул таржимон хизматидан фойдаланиши ва бошқва ҳуқуқларга эга ҳисобланади.

Мазкур келтириб ўтилган қоидаларнинг барчаси одил судловни амалга ошириш соҳасида инсон ҳуқуқларига риоя қилишни таъминлашга қаратилган халқаро стандартлардир. Улар, ягона универсал ҳужжатда жамланмаган бўлсадан, инсон ҳуқуқлари оид кўп йиллар давомида қабул қилинган бир қатор халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топган.

Рим Статутининг 81-моддаси одил судлов соҳасидаги инсон ҳуқуқларига оид муҳим стандартлардан бири суд оқлаш ёки айбдор деб топиш тўғрисидаги қарорига нисбатан шикоят келтиришни мустаҳкамлаган. Бунда Прокурор процессуал хатолик, фактлардаги хатолик ёки ҳуқуқдаги хатолик асосларини келтирган ҳолда апелляция шикоятини келтириши мумкин.

Айбдор деб топилган шахс ёки ушбу шахс номидан Прокурор процессуал хатолик, фактлардаги хатолик, ҳуқуқдаги хатолик ёки суд муҳокамасининг, қарорининг одиллигига ёхуд суд муҳокамаси ёки қарори ишончлилигига таъсир этувчи ҳар қандай бошқа асосларини келтирган ҳолда апелляция шикоятини келтириши мумкин.

Кристофер Кийт Холл таъкидлаганидек, “апелляция ҳуқуқига бўлган кафолатларнинг мавжуд эмаслиги Нюренберг ва Токио Статутларининг энг катта камчиликларидан бири эди. Рим Статути собиқ Югославия ва Руанда трибуналлари статутидан сўнг мана шундай ҳуқуқни мустаҳкамлади, лекин жабрланганлар манфаатларини эътиборсиз қолдириб, мазкур ҳуқуқни фақатгина судланганлар учунгина берилди”¹.

Шахсларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқларини тадқиқ қилган олим Ю.М.Самович Халқаро жиноят суди Прокурорининг апелляция шикоятини топшириш ҳуқуқини танқид остига олади. Унинг фикрига

¹ Холл К.К. Право на справедливое судебное разбирательство в Статуте Международного уголовного суда // Российское издание Бюллетеня ИНТЕРАЙТС. - 1999. - № 2. - С. 45.

кўра мазкур ҳуқуқ *Ne bis in idem* принципига зиддир¹. Мазкур принципга кўра, суд қарори қабул қилинганидан сўнг, айнан ўша айб бўйича шахсга нисбатан жиноят иши қўзғатилиши таъқиқланади. Фикримизча, Статутнинг 20-моддасида мустаҳкамланган *Ne bis in idem* нормаси муайян истисноларга эга, яъни одил судловни амалга оширишда танланган ҳуқуқда ўрнатилган қоидаларга зид ҳаракат амалга оширилган бўлса ёки суднинг мустақиллиги, холислиги, одиллигига шубҳа туғилган бўлса, иш қайтадан кўрилиши мумкин.

Халқаро жиноят судининг Статутида назарда тутилган нормаларни одил судловни амалга ошириш соҳасидаги нормалар жиҳатидан таҳлил қилиш уни муайян тоифаларга ажратиш имконини беради. Бизнингча, Халқаро жиноят суди томонидан одил судловни амалга оширишда унинг Статутидаги нормалари қуйидагича таснифлаш мумкин:

1) Суд фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ одил судлов соҳасидаги стандартлар ёки норма-принциплар;

2) Шахсларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқларига оид халқаро стандартлар.

Албатта, мазкур стандартларнинг қанчалик самарали амалга оширилиши кўп жиҳатдан бевосита суднинг мустақиллиги ва холислигига, шунингдек суд муҳокамасининг адолатлилигига боғлиқдир. Халқаро жиноят суди принциплари суд фаолиятининг раҳбарий қоидалари сифатида унинг ҳаракатларини халқаро ва миллий ҳуқуқ принциплари асосида тенглик ва адолатлиликка асосланган ҳолда амалга оширишини таъминлайди. Бундан ташқари, мазкур принциплар Халқаро жиноят ҳуқуқи принципларининг шаклланиши-га асос бўлиб хизмат қилди. Юқорида кўриб чиқилган принциплар ва халқаро стандартларнинг аксарияти Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилигида ҳам мустаҳкамлангандир. Бошқача қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикасининг миллий қонунчилигида халқаро-ҳуқуқ нормалари ўз аксини топган ва амалиётда қўлланилмоқда.

¹ Самович Ю.М. О международно-правовой регламентации права индивида на судебную защиту от уголовного обвинения //Актуальные проблемы экономики и права. 2008, №1. – С. 148.

III БОБ. ЎЗБЕКИСТОННИНГ СУД-ҲУҚУҚ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲОТЛАРИДА ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Ўзбекистон Республикаси суд ҳокимиятининг демократик давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантиришдаги аҳамияти беқиёс. Чорак асрлик истиқлол йилларининг илк давриданоқ мамлакатимизда халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган нормаларига қатъий риоя қилувчи, энг асосий ўринга халқ ва инсон манфаатларини қўядиган суд органлари фаолиятини ташкил қилиш мақсадида суд-ҳуқуқ ислоҳотлари ўтказиб келинмоқда ва давом этмоқда. Бугунги кунда қонун устуворлиги ва қонунийликни мустақкамлаш, инсон ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган суд-ҳуқуқ тизимини демократлаштириш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари долзарблигини йўқотмаганлиги ҳамда истиқлолнинг дастлабки йиллариданоқ ислоҳотнинг мазкур йўналишига жиддий эътибор берилаётганини эътироф этиш зарур. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11-моддаси давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниш принципини жорий этди. Шу билан бирга, суд ҳокимиятининг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритишини белгилаб берди (106-модда). Мустақил Ўзбекистон давлати асосчиси, Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислом Абдуғаниевич Каримов бошчилигида бошланган ислоҳотлар орасида суд-ҳуқуқ соҳасини янада такомиллаштириш масаласи муҳим аҳамият касб этган.

Бугунги кунда қонун устуворлиги ва қонунийликни мустақкамлаш, инсон ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган суд-ҳуқуқ тизимини демократлаштириш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари долзарблигини йўқотмаганлиги ҳамда истиқлолнинг дастлабки йиллариданоқ ислоҳотнинг мазкур йўналишига жиддий эътибор берилаётганини эътироф этиш зарур. И.Каримов таъкидлаганидек, суд – одил судловнинг олий нуқтаси ва

унинг ролини ошириш ҳуқуқий давлат барпо этиш йўлидаги қонуний жараён.

Фақатгина суд ҳокимиятигина шахсларнинг бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини ваколатли ва холис судда ишни ошкора кўриш орқали ҳимоя қилишга қафолат бўлиб хизмат қилади. Мустақил ва холис судни талаб қилиш ҳар бир инсоннинг ҳуқуқидир. Бу ҳуқуқ Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларациясининг 10-моддасида ва Ўзбекистон Республикаси кўшилган бошқа халқаро ҳуқуқ ҳужжатларида мустаҳкамланган.

Одил судловни жорий этиш, мустақил суд ҳокимиятини шакллантириш, суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларни амалга ошириш Биринчи Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг доимий диққат марказида бўлди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2005 йил 28 январда бўлиб ўтган қўшма мажлисида мамлакатимиз Биринчи Президенти катта дастурий маъруза қилиб, унда суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва янада либераллаштиришнинг устувор йўналишларини белгилаб берди. Шу асосда ўтган йиллар давомида суд қурилишининг мутлақо янги концепцияси амалга оширилди.

Умумий юрисдикция судлари ихтисослаштирилиб фуқаролик, жиноят ва хўжалик ишлари бўйича судлар ташкил этилди. Бу уларнинг фуқаролик, жиноят ва хўжалик ишларини малакали асосда мазмунан кўриб чиқиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини тўла ва ҳар томонлама ҳимоя қилиш бўйича фаолияти самарадорлигини оширишга хизмат қилди. Янги фармонга асосан фуқаролик, жиноят ишлари бўйича судлар ва хўжалик судларининг ваколатларини қайта кўриб чиқиш йўли билан маъмурий судларни ҳамда хўжалик судлари тизимида минтақавий апелляция судларини ташкил этиш назарда тутилмоқда. Ислохотларни чуқурлаштириш жараёнида судларнинг ҳақиқий мустақиллигини таъминлаш мақсадида прокуратура ваколатларининг бир қисмини судларга ўтказиш масаласи кун тартибига қўйилди. Шахсни ушлаб туриш, ҳибсга олиш, шунингдек, бошқа процессуал мажбурий чораларни қўллаш учун санкция бериш ҳуқуқлари ҳам судларга ўтказилди. Янги фармонга асосан почта-

телеграф жўнатмаларини хатлаб қўйиш ва эксгумация қилиш учун санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказиш, судларга қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш рад этилганда муқобил эҳтиёт чораларини қўллаш ҳуқуқини бериш, терговнинг тўлиқ эмаслигини суд муҳокамаси жараёнида тўлдириш механизмларини жорий этиш орқали суд томонидан жиноят ишини қўшимча тергов юритишга қайтариш институтини бекор қилиш назарда тутилмоқда.

Суд ҳокимияти фуқароларнинг ҳуқуқларини ва “умуман ҳуқуқ”ни ҳокимият ваколатларига эга мансабдор шахслар ҳамда давлат идораларининг ҳуқуққа зид бўлган ҳар қандай қарорлари, хатти-ҳаракатидан муҳофаза қилиши ва шу тариқа ҳуқуқ ҳукмронлигини таъминлаши лозим. Суд ҳокимиятининг нуфузи ва аҳамияти шундаки, судлов давлат номидан амалга оширилади, махсус ташкил этилган идора томонидан рўёбга чиқарилади. Судья фақат қонунга бўйсунди. Суд функциялари ўзига хос, фақат угина давлат номидан мажбурлов ва жазолаш функциясини адо эта олади, қарорлари қатъий ва барча учун мажбурийдир.

БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашига 2008 йилда универсал даврий кузатиш учун тақдим қилинган биринчи миллий маърузасида Ўзбекистон Республикаси шуни маълум қилдики, Ўзбекистонда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги сиёсат қуйидаги тамойилларга асосланган ҳолда амалга оширилади:

- инсон ҳуқуқларига оид умум эътироф қилинган ғоялар ва қадриятларга, шунингдек инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ўзининг халқаро мажбуриятларига содиқлик;

- давлатнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги сиёсати ҳуқуқий давлатчилик ва кучли фуқаролик жамиятини шакллантиришга асосланган асосий миллий манфаатлардан келиб чиқади;

- шахс манфаатлари устуворлиги шароитида Ўзбекистон Конституциясида мустаҳкамлаб қўйилган шахс, жамият ва давлат манфаатлари мувозанати тамойили;

- амалга оширилаётган барча ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий ва суд ислохотларининг эволюцион, босқичма-босқич ва тизимли характери;

- алоҳида фуқаролар тоифаларининг: болалар, ёшлар, хотин-қизлар, ногиронлар ва ёши катта авлоднинг ижтимоий ва иқтисодий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш устуворлиги;

- ошкоралик ва транспарентлилик;

- давлатнинг фуқаролик жамияти институтлари ва ОАВ билан ижтимоий ҳамкорлиги;

- инсон ҳуқуқлари соҳасидаги фаол халқаро ҳамкорлик.

Ўзбекистон Республикаси шу тарзда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ўзининг халқаро мажбуриятларига содиқлигини ҳамда ўзи кўшилган халқаро шартномаларга риоя қилиши зарурийлигини тасдиқлади.

2016 йилнинг 21 октябрида Ўзбекистон Президенти лавозимини бажарувчиси бўлиб турган Ш.Мирзиёев “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонни имзолади. Мазкур фармон суд-ҳуқуқ соҳасида изчил олиб борилаётган давлат ислохотларида янги саҳифа очишга хизмат қилди, десак муболаға бўлмайди.

Фармонга асосан 2017 йил 1 апрелдан бошлаб суд-ҳуқуқ тизимида яна бир қатор янгиликлар назарда тутилмоқда. Хусусан, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоясини таъминлаш, шунингдек одил судловга эришиш даражасини ошириш суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш соҳасида давлат сиёсатининг асосий устувор йўналишлари этиб белгиланиши муҳим воқеадир.

Мамлакатимизда давлат ҳокимияти бўлиниши тамойилининг амалда жорий этилиши билан чинакам суд ҳокимиятининг қарор топишига йўл очилди. Бу ўринда ўта муҳим масала – суд давлат ҳокимиятининг мустақил бир тармоғи сифатида қатъий ваколатларга эга эканлиги тан олинди. Жамият аъзоларининг ижтимоий онги суд ҳокимиятини эътироф этиши, унга кўникиши лозим.

Суд ҳокимияти давлатнинг муайян судлов сиёсатини шакллантиради ва рўёбга чиқаради. Судлов сиёсатининг асослари қонунда ўз аксини топади ва суд муассасалари фаолияти орқали ҳаётга татбиқ этилади. 2017 йил 1 апрелдан бошлаб озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган муқобил жазо турларини қўллаш кенгайтирилади. Жиноятни содир этишда гумон қилинган шахсларни ушлаб туриш муддати 72 соатдан 48 соатга қисқартирилади. Қамоққа олиш ва уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чораларини қўллашнинг, шунингдек дастлабки терговнинг энг кўп муддати 1 йилдан 7 ойга қисқартирилади. Почта-телеграф жўнатмаларини хатлаб қўйиш ва эксгумация қилиш учун санкция бериш ҳуқуқи судларга ўтказилади. Судларга қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш рад этилганда муқобил эҳтиёт чораларини қўллаш ҳуқуқи берилади. Терговнинг тўлиқ эмаслигини суд муҳокамаси жараёнида тўлдириш механизмларини жорий этиш орқали суд томонидан жиноят ишини қўшимча тергов юритишга қайтариш институти бекор қилинади. Фуқаролик иши бўйича суд қарорини назорат тартибида қайта кўриб чиқиш муддати 3 йилдан 1 йилга қисқартирилади. Хўжалик судлари тизимида минтақавий апелляция судлари ташкил этилади ва ҳоказо.

Мазкур фармонда назарда тутилган ҳамда келгусида амалга оширилиши белгиланган вазифалар бугунги кунда давлатимиз суд ва судьялари фаолиятининг чинакам мустақиллиги, инсон ва жамиятнинг бошқа субъектларининг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳақиқий, адолатли ҳимоячисига айланишида муҳим аҳамиятга эга. Жумладан:

- суд ҳокимиятининг мустақиллиги тўғрисидаги конституциявий нормаларга ва одил судловни амалга ошириш фаолиятига аралашганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципига оғишмай амал қилинишини таъминлаш;

- фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига тажовуз қилиш ҳолатлари юзасидан зудлик билан зарур чоралар кўриш;

- фаолиятнинг очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш;

- юксак ахлоқий-иродавий ва касбий фазилатларга эга, юклатилган вазифалар ва амалга оширилаётган ислохотларнинг самарали бажарилишини таъминлашга қодир бўлган кадрларни шаффоф танлов асосида ишга қабул қилиш тизимини такомиллаштириш;

- фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш, фаолият самарадорлигини оширишга қаратилган илғор илмий-техника воситалари ва ахборот-коммуникация технологияларини, шунингдек ишни ташкил этишнинг замонавий шакл ва усулларини жорий этиш.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича олий малака комиссияси, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Олий хўжалик суди, Бош прокуратураси ва Адлия вазирлигининг судьялик лавозимига биринчи маротаба беш йил муддатга ва кейин ўн йил муддатга, шундан сўнг муддатсиз даврга тайинлаш (сайлаш)ни назарда тутувчи таклифи маъқулланди. Мазкур мазмундаги қонданинг қонунчилик ва суд фаолияти механизмига тадбиқ қилиниши, ўз навбатида судларнинг мустақил-лиги, судьяларнинг холислик, шаффолик ва бетарафлик каби принциплар асосида ҳаракат қилишларига имкон берувчи ва уларни шу йўналишда рағбатланлантирувчи омил бўлиб хизмат қилади.

Фармонга асосан, суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури қабул қилиниб, унда қуйидаги асосий чора-тадбирлар амалга оширилиши белгилаб олинди:

- 1) Суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш;
- 2) Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини янада кенгайтириш;
- 3) Фуқароларнинг одил судловга эришиш даражасини янада ошириш;
- 4) Кадрларни танлаш, малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш;

5) Одил судловнинг самарадорлиги ва сифатини ошириш;
6) Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини янада такомиллаштириш;

7) Суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатларини ижро этиш самарадорлигини ошириш;

8) Юридик ёрдам ва хизмат кўрсатиш тизимини янада такомиллаштириш.

Қайд этилган асосий вазифалар ва янги нормаларни ҳаётга татбиқ этиш учун Фармон билан суд-ҳуқуқ тизимини ривожлантириш борасида 8 та энг устувор соҳалар бўйича 45 та аниқ тадбирларни амалга оширишни назарда тутувчи Комплекс чоратадбирлар дастури тасдиқланганлиги судларнинг фаолиятини янада такомиллашувига хизмат қилиши шубҳасиз.

Шу билан бирга 2017 йил январида кенг омма эътиборига тақдим қилинган ҳамда барчанинг фикр ва мулоҳазаларини ўрганган ҳамда 28 январда муҳокама жараёни якунланган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Президент Фармони лойиҳасида ҳам суд-ҳуқуқ ислохотларига алоҳида эътибор қаратилганлигини ҳам таъкидлаш лозим. Мазкур фармон лойиҳасининг иккинчи асосий йўналиши қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларига бағишланган бўлиб, унда бир қатор муҳим вазифалар белгиланган.

Хусусан, лойиҳанинг 2.1. бандида суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, суднинг нуфузини ошириш, суд тизимини демократлаштириш ва такомиллаштириш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш белгиланган:

- судьялар ва суд аппарати ходимларининг мавқеини, моддий рағбатлантириш ва ижтимоий таъминлаш даражасини ошириш, судларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш;

- судьяларга ғайриқонуний тарзда таъсир ўтказишга йўл қўймаслик бўйича таъсирчан чоралар кўриш;

- суднинг мустақиллиги ва беғаразлиги, суд процесси томонларининг тортишуви ва тенг ҳуқуқлиги тамойилларини ҳар томонлама татбиқ этиш;

- «Хабеас корпус» институтини қўллаш соҳасини кенгайтириш, тергов устидан суд назоратини кучайтириш;

- судларни янада ихтисослаштириш, суд аппаратини мустаҳкамлаш; судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий қилиш.

Бундан ташқари, ушбу фармон лойиҳасининг 2.2. бандига асосан, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш мақсадида фуқароларнинг мурожаатларини ўз вақтида ҳал этиш, мурожаатларни кўриб чиқишда сансалорлик, расмийчилик ва бефарқ муносабатда бўлиш ҳолатларига йўл қўйганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш, шунингдек, бузилган ҳуқуқларни тиклашнинг барча зарур чораларини кўриш; суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат қилувчи органлар фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш ҳамда фуқароларнинг одил судловга тўсқинликсиз эришишини таъминлаш, суд ҳужжатлари ва бошқа органлар ҳужжатлари ижроси самарадорлигини ошириш каби вазифалар белгиланган.

Ушбу лойиҳада кўзда тутилган судьялар ва суд аппарати ходимларининг мавқеини, моддий рағбатлантириш ва ижтимоий таъминлаш даражасини ошириш, судларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, судьяларга ғайриқонуний тарзда таъсир ўтказишга йўл қўймаслик бўйича таъсирчан чоралар кўриш, суднинг мустақиллиги ва беғаразлиги, суд процесси томонларининг тортишуви ва тенг ҳуқуқлиги тамойилларини ҳар томонлама татбиқ этиш борасидаги алоҳида вазифаларнинг киритилганлиги алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, бу жиҳат халқаро стандартларда белгилаб қўйилган принципларнинг давлатимиз суд қонунчилигида ўз ифодасини топишига асос бўлиб хизмат қилади. Мазкур вазифанинг амалга оширилиши асосида судьяларнинг мустақиллиги, ўз фаолиятларида моддий манфаат кўзлаб эмас, фақатгина одил

судловни амалга ошириш учун холис, адолатли, бегараз иш юритишларига хизмат қилади.

Юқорида таъкидланган ислохотларнинг тадрижий давоми сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 февралда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони кўрсатиб ўтиш лозим. Мазкур фармон суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, судлар фаолияти самарадорлиги ва нуфузини ошириш, судлар тузилмасини ҳамда судьялик лавозимларига номзодларни танлаш ва тайинлаш тизимини янада такомиллаштириш масалалари энг асосий мақсад сифатида белгиланган ва бунинг учун қуйидаги вазифалар белгиланди:

1. Судьялар ҳамжамиятининг органи ҳисобланадиган ва Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти мустақиллигининг конституциявий принципига риоя этилишини таъминлашга кўмаклашадиган Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ташкил этилсин.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича олий малака комиссияси тугатилиб, унинг 21 нафар бўшаётган ижро аппарати штат бирлиги Кенгашга ўтказилсин.

3. Қуйидагилар Кенгашнинг асосий вазифалари этиб белгилансин:

а) судьялик лавозимларига номзодларни танлов асосида танлаш, малака ва масъулиятли мутахассислар орасидан судьяларни тайинлаш, шунингдек раҳбар судьялик лавозимларига кўрсатиш учун тавсия бериш йўли билан судьялар корпусини шакллантириш;

б) судьялар дахлсизлиги бузилишининг ва уларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига аралашишнинг олдини олиш бўйича чора-тадбирлар кўриш;

в) судьяларни касбий тайёрлаш, малакасини оширишни ташкил этиш, уларнинг фаолияти самарадорлигини баҳолаш, шунингдек судьяларни рағбатлантириш бўйича ташаббус кўрсатиш;

d) оммавий ахборот воситалари билан ўзаро ҳамкорлик олиб бориш, аҳоли билан мулоқотни йўлга қўйиш, судьялар томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилиши масалалари бўйича жисмоний ва юридик шахсларнинг муурожаатларини кўриб чиқиш;

e) суд-ҳуқуқ соҳасидаги қонун ҳужжатларини янада такомиллаштириш, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини ва ягона суд амалиётини таъминлаш, одил судловга эришиш даражасини ва уни амалга ошириш сифатини яхшилаш бўйича таклифлар тайёрлаш;

f) судьяларни интизомий жавобгарликка тортиш, шунингдек уларни жиноий ва маъмурий жавобгарликка тортишга ҳулоса бериш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш.

Мазкур фармоннинг қабул қилинишига асосий омиллардан бири судьялик лавозимларига номзодларни танлаш ва тайинлаш тартибини янада такомиллаштириш зарурлигидан келиб чиққан бўлиб, судьяларни танлаш ва лавозимларга тавсия этиш бўйича олий малака комиссияси аниқ ҳуқуқий мақомга эга эмаслиги, ўз фаолиятини жамоатчилик асосида амалга ошираётганлиги ва чекланган ваколатларга эгаллиги ҳам мавжуд қоидаларни ўзгартириш эҳтиёжининг вужудга келишига сабаб бўлди. Бундан ташқари, суд ҳокимиятининг икки олий органи – Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий хўжалик судининг мавжудлиги суд тизимини бошқариш вазифаларининг такрорланишига, ягона суд амалиёти таъминланмаслигига олиб келаётганлиги юқоридаги фармонда алоҳида таъкидланган.

Шу билан бирга, ҳарбий суд судьяларининг Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари таркибига киритилганлиги, адлия органлари томонидан умумий юрисдикция судлари фаолиятини моддий-техника жиҳатидан ва молиявий таъминлаш тартиби суд ҳокимиятининг мустақиллиги тамойилига мувофиқ келмаётганлиги ҳам судлар мустақиллигини тўлақонли амалга оширилишига тўсқинлик қилиши ҳам амалдаги қонунчиликка бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш вазифасини юклади.

Судлар тизимининг амалдаги тузилмаси ва штат бирлиги хизмат вазибаларини оқилона тақсимлаш имконини бермаётганлиги, бу эса уларни замон талабаларини инобатга олган ҳолда такомиллаштириш ва мақбуллаштиришни талабини орттирди. Фуқаролар ва тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари, эркинликлари, қонуний манфаатларининг ишончли суд ҳимоясини таъминлаш, маъмурий суд иш юритувини амалга ошириш бўйича конституциявий нормани, шунингдек аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш зарурати маъмурий судлар тизимини ташкил этишни тақозо этганлиги ва кўпгина белгиланган устувор йўналишлардан келиб чиқувчи омиллар сабаб, Ўзбекистон Республикасида суд тизимига қуйидаги ўзгартиш киритилди:

- Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди;
- Ўзбекистон Республикаси Олий суди;
- ҳарбий судлар;
- Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича суди, фуқаролик ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари;
- Қорақалпоғистон Республикаси жиноят ишлари бўйича суди, жиноят ишлари бўйича вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари;
- Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар иқтисодий судлари;
- Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари;
- фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари;
- жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари;
- туманлараро, туман (шаҳар) иқтисодий судлари;
- туман (шаҳар) маъмурий судлар¹.

Суд тизимининг босқичма-босқич демократлаштирилиши, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қиладиган суд ҳокимиятининг мустақиллиги тўғрисидаги конституциявий

¹ Ўзбекистон Республикасининг судлар тўғрисидаги қонунининг 1-моддасининг биринчи қисми, Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 12 апрелдаги ЎРҚ-428-сон Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2017 й., 15-сон, 242-модда).

тамоийилга қатъий риоя этилиши мамлакатда суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ўзгаришлар орасида марказий ўринни эгаллаши юқоридаги фармонда алоҳида таъкидлаб ўтилган ҳамда бунинг учун 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кенгайтириш, уларнинг одил судловга эришиш даражасини, суд иш юритувининг самарадорлиги ва сифатини ошириш, номзодларни танлаш ва судьялик лавозимига тайинлаш тизимини янада такомиллаштириш суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг энг муҳим йўналишлари сифатида мустаҳкамланди.

Фармонга мувофиқ, номзодларни танлаш ва судьялик лавозимига тайинлаш тизимини тубдан такомиллаштириш, судьяларнинг мазкур жараёндаги иштирокини кенгайтириш, юқори малакали судьялар корпусини шакллантириш учун масъул бўлган органнинг мақоми ҳамда ваколатларини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ташкил этилди. Судьялар олий кенгаши судьялар ҳамжамияти органи сифатида суд ҳокимиятининг мустақиллиги ҳақидаги конституциявий принципга риоя этилишини таъминлашга қўмаклашади. Судьялар олий кенгаши унинг таркибида Ўзбекистон Республикаси Президенти тақдимномасига биноан Сенат томонидан тасдиқланадиган Кенгаш раиси ва кўпчиликни ташкил этувчи судьялар ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, фуқаролик жамияти институтлари вакиллари ва ҳуқуқ соҳасидаги малакали мутахассислар орасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланадиган 20 нафар аъзодан иборат бўлади. Судьялар олий кенгашининг 13 нафар аъзоси доимий, 8 нафар аъзоси эса жамоатчилик асосида ўз фаолиятини амалга оширади.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, фармонда назарда тутилган талабларни амалга ошириш бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга, шу жумладан Ўзбекистон Республикаси Конституциясига, Хўжалик процессуал, Фуқаролик процессуал

кодексларига, «Судлар тўғрисида»ги Қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритишни талаб этади. Ушбу ҳужжатда одил судлов соҳасидаги замонавий талаблар ва халқаро стандартларни ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг суд тизимини такомиллаштириш ва мақбуллаштириш масаласида туб ислохотлар ва ўзгаришлар амалга оширилиши намоён бўлади.

ХУЛОСА

Одил судлов соҳасидаги халқаро стандартлар бу умумэтироф этилган инсон ҳуқуқларини ифодаловчи нормалар тизими бўлиб, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро стандартлар ўз моҳиятига кўра, одил судловини амалга ошириш стандартлари сифатида ҳам намоён бўлади. Зеро, одил судловини амалга ошириш соҳасида давлат ва жамият манфаатлари билан шахс манфаатлари ўртасида юзага келган ўзаро зиддият, яъни суд муҳокамиси жараёни иштирокчиларининг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимояси ва уни чеклаш масаласи акс этади.

Мазкур жараёнда инсонларнинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини мумкин қадар ҳимоя қилишнинг самарали механизмини амалга оширишни асосий мақсад қилган суд тизимини яратиш, уни ривожлантиришда халқаро стандартларнинг ўрни ва аҳамият бекиёсдир. Юртимизда давом этаётган суд-ҳуқуқ ислоҳотларида одил судловни амалга оширишнинг халқаро стандартларига алоҳида эътибор қаратиш муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Бу борада умумэтироф этилган энг муҳим халқаро ҳуқуқий нормаларни имплементация қилиш, хориж тажрибасини ўрганиш ва энг самарали механизмни яратишда зарур омилларни тадбиқ этиш лозим.

Мазкур соҳадаги халқаро ҳужжатларни таҳлил қилган ҳолда, халқаро ҳамжамият аввало жиноят-процессуал муносабатларнинг энг ҳимоя талаб соҳасига оид халқаро стандартларни ишлаб чиқишга ҳаракат қилганлигини кўришимиз мумкин. Бу шуни англатадики, асосий диққат эътибор, халқаро стандартлар шахсларнинг узвий ҳуқуқ ва эркинликларини эълон қилишга қаратилган. Одил судловга бўлган ҳуқуқ халқаро нормалар билан мустаҳкамланувчи ва кафолатланувчи ҳуқуқлар мажмуасида иборат. Одил судловни амалга оширишга оид халқаро стандартлар мазмунига эътибор қаратадиган бўлсак, уларнинг ҳар бири одил судловга бўлган ҳуқуқнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар

1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2017 й., 14-сон, 213-модда.

1.2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. – Т.: Адолат, 2017, 2017 й., 1-сон, 1-модда, 13-сон, 194-модда.

1.3. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Адолат, 2017, 1-сон, 1-модда.

1.4. Ўзбекистон Республикасининг судлар тўғрисидаги қонуни. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 13-сон, 194-модда, 15-сон, 242-модда.

1.5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2016 йил 21 октябрдаги 4850-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 43-сон, 497-модда.

1.6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

1.7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 8-сон, 109-модда.

1.8. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар. Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. – Т.: Адолат, 2004 йил. 520 бет.

1.9. Заключительный акт Дипломатической конференции полномочных представителей под эгидой ООН по учреждению МУС (Рим, Италия, 15 июня – 17 июля 1998 г.) // Док. ООН A/Conf. 183/10 от 17 июля 1998 г.

1.10. Международное гуманитарное право в документах. – М., 1996.

1.11. Римский Статут Международного уголовного суда. // Док. ООН/Conf. 183/9 от 17 июля 1998 г.

1.12. Бангалорские принципы поведения судей.
<http://www.un.org/ru/documents/>.

1.13. Резолюция ГА ООН “Права человека при отправлении правосудия”
[http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/2858\(XXVI\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/2858(XXVI)).

II. Махсус адабиётлар

2.1. Введение в вопросы международной защиты прав человека. Под редакцией Райя Хански и Маркку Сукси. Университет «Або Академи». Финляндия. 1997. С. 277.

2.2. Волеводз А.Г. Современная система международной уголовной юстиции: понятие, правовые основы, структура и признаки / А.Г.Волеводз // Международное уголовное правосудие: Современные проблемы / Подред. Г.И.Богуша, Е.Н.Трикоз. – М.: Институт права и публичной политики, 2009.

2.3. Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств / Изд. 2-е, доп. и испр. - Изд-во "Зерцало-М", 2002. - с. 80-82 .

2.4. Костенко Н.И. Международная уголовная юстиция. Проблемы развития. – М., 2002. – 448 с.

2.5. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Учебник. – М.: Издательство БЕК, 1996. – 371 с.

2.6. Марченко М.Н.. Правовые системы современного мира. Учебное пособие.- М.: ИКД "Зерцало - М", 2001. - с 19.

2.7. Международное право: Учебник \Отв. ред. Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М.: Международные отношения, 1995. – 608 с.

2.8. Мирзажонов К., Хакимов Р. Международное право: Учебные схемы. – Т.: Меҳнат, 1993. – 60 с.

2.9. Международное публичное право: Учебник. – Т.: Zarqalam, ТГЮИ, ЦИПЧГП, 2003. – 552 с.

2.10. Мюллерсон Р.А. Международное уголовное право. – М., 1999.

2.11. Одилқориев Х.Т., Очилов Б.Э. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқи: Дарслик. ЖИДУ, 2002. – 540 б.

2.12. Одилқориев Х.Т., Очилов Б.Э. Ҳозирги замон халқаро ҳуқуқи: Дарслик. – Т.: ТДЮИ, 2007. – 560 б.

2.13. Организация Объединенных Наций. Основные факты. Справочник. Пер. с англ. – М.: Весь мир, 2000. – 424 с.

2.14. Правовые системы стран мира. Указ. соч. с. 119-122.

2.15. Русанов Г.А. Принципы международного уголовного права //Вопросы судебной реформы: право, экономика, управление. 2009. №4.

2.16. Саидов А.Х. Халқаро ҳуқуқ: Дарслик. – Т.: Адолат, 2001. – 368 б.

2.17. Саидов А.Х. Международное право прав человека: учебное пособие. \Отв. ред. Б.Н. Топорнин. – М.: Академический правовой университет, 2002. – 208 с.

2.18. Сагторов Д.Ю. Халқаро суд. Халқаро жиноят суди. – Т.: Янги аср авлоди, 2004. – 48 б.

2.19. Смольянов М.С. Юридическая процедура как гарантия прав человека: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 2011. – С. 8.

2.20. Суд ишени адолатли кўриб чиқишга оид халқаро стандартлар ва Ўзбекистон Республикаси жиноят процесси: Ҳуқуқшунослар учун амалий қўлланма. – Женева, 2011.

2.21. Холл К.К. Право на справедливое судебное разбирательство в Статуте Международного уголовного суда // Российское издание Бюллетеня ИНТЕРАЙТС. - 1999. - № 2. – С. 45.

2.22. Ягофаров С.М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство: учебное пособие / под ред. доктора юр. наук, профессора А. П. Гуськовой. – Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2006.

2.23. Werle G. Principles of International Criminal Law. The Hague, 2005.

2.24. Вольфганг Граф Витцум, Александр Прёльсс. Международное право. 2015. М., 1072 с.

III. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти асарлари

3.1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 364 б.

3.2. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 320 б.

3.3. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжихатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т.12. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 400 б.

3.4. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий кадрият. Т.14. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 280 б.

3.5. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 173 б.

3.6. Каримов И.А. Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир. – Т.: Ўзбекистон, 2009. – 32 б.

3.7. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 80 б.

3.8. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 20 йиллигига бағишланган маърузаси. Халқ сўзи, 2012 йил 10 декабрь.

3.9. Ўзбекистон Республикасини 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурининг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. – Т. 2017. – 104 б.

3.10. Ш.Мирзиёев. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Т.: Ўзбекистон. – 104 б.

IV. WEB – ресурслар

4.1. <http://www.un.org>– БМТнинг расмий сайти.

4.2. <http://www.worldcourts.com>– Халқаро ва минтақавий судлар.

4.3. <http://www.icc-cpi.int>– Халқаро жиноят суди расмий сайти.

4.4. <http://www.lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
I БОБ. Одил судловни амалга оширишнинг халқаро стандартлари: асосий қоидалар ҳамда халқаро тажриба.....	6
II БОБ. Халқаро жиноят суди одил судловни амалга оширувчи халқаро институт сифатида.....	24
III БОБ. Ўзбекистоннинг суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларида халқаро стандартларнинг ўрни ва аҳамияти.....	38
Хулоса.....	51
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	52

Джураев Ифтихоржон Таджибаевич

ОДИЛ СУДЛОВНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ

Илмий-оммабоп рисола

Муҳаррир *М.Талипова*
Мусахҳиҳ *И.Турсунова*
Саҳифаловчи *Г.Аббосова*

Босишга руҳсат этилди 25.04.2017 й. Бичими 60x84 1/16
Офсет қоғози. Ризограф усулда. Times гарнитураси.
Шартли босма табағи 17.5. Нашр ҳисоб табағи 4,0.
Адади 100 нусхада. Буюртма № 03-10.

100071, Тошкент ш., Камолон кўчаси, Эркин тор кўчаси, 13
«IMPRESS MEDIA» МЧЖ босмахонасида чоп этилди
Манзил: Тошкент ш., Қушбеги кўчаси, 6 уй.